

Mustafa SAFA (*)

HİCRET SONRASI MEDİNE'DE SOSYAL VE DİNİ HAYAT (**)

Öz

Hiz. Peygamber'le beraber Mekke'den Yesrib'e hicret eden Müslümanlar Mekke'de nefislerinde gerçekleştirdikleri manevi hicreti maddi olarak yurt değişikliği yaparak tamamlamış, yepyeni bir mekâna ve topluma kavuşmuşlardı. Yeni hicret yurtlarında dayanılması zor birçok problemle karşılaştılar. Sağanak sağanak inmekle olan vahiyle bütün problemleri çözen Hiz. Peygamber, yaptığı uygulamalarla kültürel ve fiziki olarak yepyeni bir toplum inşa etti. Hiz. Peygamber Yesrib'e hicretinin hemen akabinde; şehrin ismini Medine olarak değiştirdi; şehrin sınırlarını tespit ettirdi; nüfus sayımı yaptırdı; Ensar ve Muhaciri birbiriyle kardeşleştirdi; Müslüman toplum ile Yahudiler arasındaki ilişkileri ve karşılıklı hakları tespit eden anayasa niteliğinde sözleşme imzaladı. Sosyal ve dini alanda yapılan teorik ve pratik bu uygulamalar toplumsal yapının bütün unsurlarını vahiy doğrultusunda değiştirdi. Siyasi, hukuki, iktisadi, ailevi hayat tamamen değişti. Tevhit inancına (İslam'a) dayalı bu değişimle ortaya çıkan Medine toplumu, örnek İslam toplumunun nüvesini oluşturdu.

anahtar kelimeler

Yesrib, Hicret, Medine, İslam Dini, Tevhit, Sosyal Hayat, İslam Toplumu.

abstract

Social and Religious Life in Madina After Hijrah. Muslims who started a "migration" to new selves in Makkah had a chance to complete this spritual migration through physically migrating (hijrah) to Yasrib. They started lives in a new city with a new society. They came face to face with countless problems in their new home. The Prophet solving all these problems through continuous revelation, created a new society culturally. After migration to Yasrib the Prophet changed the city's name to Madina; demarked the city; collected census in the city; have assigned everyone from Ansar one "brother" from the Muhajirin.; have prepared the document to establish a system based on legal rights and responsibilities to enable Muslims and Jews to live together in peace. These new social and religious acts lead the society with all its aspects to one shaped by revelation. Political, legal, economic, family life have changed greatly. The Madina community, shaped by Islam has been the core for the whole Muslim society to form thereafter.

Keywords

Yasrib, Hijrah, Madina, Islam, Tawhid, Social life, Islamic society.

Giriş

İslam dini gelenekçi cahili putperest bir toplum kültürünün hakim olduğu Mekke toplumuna inmeye başladı. Hz. Peygamber doğup büyüdüğü, yaşadığı ve nübüvvetle görevlendirilerek tebliğe başladığı, gelenekçi cahili Mekke coğrafyasındaki çevresinde, getirdiği vahye dayalı yeni kültürü yaşama ve yaşatma imkânı bulamayınca, on üç yıllık bir mücadeleden sonra başka bir çevreye/coğrafyaya taşınmak, göç etmek zorunda kaldı. Hz. Peygamber'in göç ettiği Yesrib ismindeki bu mekân, kültürel çevre açısından Mekke ile aşağı yukarı aynı olmakla beraber, maddi olarak değişik bir yapıya sahipti.

İslam'ın Hz. Peygamber ve Müslümanlar eliyle Yesrib'e ulaşmasıyla şehir halkı bu yeni dine girmeye başladı. Yeni din yeni hedefler ve değişimler öneriyordu. Fert fert bu yüce dine giren ve değişen insanlar, yeni bir toplumun alt yapısını oluşturacak toplumsal değişimi sağlayacak insanlardı. Çünkü toplumsal değişim, fertlerden başlayarak bütün bir toplumun ve toplumun yaşadığı mekânın değişime uğraması demekti (Behiy, 1976, 8). Hicret'le beraber bedevi bir hayattan medeni bir hayata geçiş süreci başlıyordu. Önce hicret yurdunun ismi değişiyor, çok önemli nüfus hareketleri yaşanıyor, yeni bir yerleşim ve mimari tarz ortaya çıkıyordu. Şirke dayalı inanç ve uygulamaların yerini toplumsal bütünleşmeyi sağlayan tevhit inancının pratikleri alıyordu. Nüfus farklılaşıyor,

sosyal tabakalaşma ve sınıflaşma değişiyor, Yesrib yepyeni bir yapılanma ile karşılaşıyordu.

Hz. Peygamber’in bu hicret yurduna (Yesrib’e) Medine ismini özel olarak vermesi bu muhteşem değişimin tek kelime ile özetlenmesi yani yeni bir medeniyetin ilanıydı. Medine kelimesi etimolojik olarak Din ve Medeniyet kelimeleriyle aynı kökten gelir (Bulaç, 1998, 251-252). Ebu Leys Medine isminin özellikle Hz. Peygamber’in şehri için kullanıldığını ve buna nispetle Medine’de oturanlara da Medeni denildiğini zikreder (Bağdadi, V, 83). Medeni olmak bir arada yaşamayı, toplanmayı mümkün kılan Medine yani şehir gerçeğinin oluşmasına imkân sağlayan en önemli faktördür. Medenilik ve medeniyet köklü bir bilinç değişimine işaret eder. Modern manada Medeniyet terimi, daha iyi ve müreffeh yaşama arzusuna yönelik olarak en erken on yedinci yüzyılda kullanılmaya başlanmışken, din ise ilk insandan beri vardır. Onun için din, daima temel vasfı medeni olan insanın yaşadığı Medine ile doğrudan bir ilişki halinde olmuştur (Bulaç, 1998, 252).

Hz. Peygamber Yesrib şehrine Medine ismini vermekle, bu toplumun geçmişle, eskiyle ilişkisini kesiyor toplumu yeni döneme hazırlıyordu. Eski telakkiler (kavramlar) değişiyor, yeni anlayış ve bilinçlenme dönemi başlıyordu. İslam’la tanışan bu insanların ilişkileri, ilgi alanları değişiyor, kabileye, reise, aşirete bağlılıktan Allah’ın ve Resulünün velayetine tabi oluyordu. Yeni ilişkilerde dostluk ve düşmanlık anlayışı artık İslam’a göre şekilleniyordu. Kabileden, cemaatten cemiyete (toplum olmaya) geçiş başlıyordu.

Hicret yeni bir medeniyetin doğuşuna hizmet eden en önemli faktördür. Tarihte bilinen yirmi yedi medeniyetin istisnasız hepsi bir hicretten sonra ortaya çıkmıştır. Yani ilkel bir topluluğun yaşadığı yeri ve topluluğu bırakıp bir başka yere göçmedikçe medenileştiği görülmemiştir. Bu Kur’an’ın hicretten söz eden ayetlerinden de anlaşılmaktadır (Şeriati, 1980, 50-51).

Sosyal Hayat

1. Hicret ve Hicret Sonrası Medine’de Yaşanan Problemler

İslam tebliğinin on üçüncü yılında Mekke’de artık tebliğ imkânsız hale gelmiş, işkence doruğa ulaşmıştı. Hz. Peygamber birinci ve ikinci akabe biatlarında Yesriblilerden sadakat yemini almış ve böylece Müslümanlar için hür olacakları, güzel karşılanacakları, kardeşçe muamele görecekları bir melce, bir vatan (çevre) temin etmişti (Er, 1998, 134). Hz. Peygamber’in: “Bana hicret yurdunuz, iki siyah kayalığın arasında hurmalık bir arazi gösterildi. Önce orasını Yemame veya Hicr zannettim. Birde baktım ki, O Yesrib şehridir” (İbn Hacer, 1989, XII, 251) buyurmasıyla, ilk olarak hicret 622 yılının Zilhicce ayının sonlarına doğ-

ru Ebu Seleme ile başlamış, gruplar halinde devam etmiş ve üç ay sonra Hz. Peygamber'in Ebu Bekir ile Yesrib'e ulaşmasıyla tamamlanmıştır.

Hicret'le beraber gelen birçok siyasi, ekonomik ve psikolojik sıkıntı Muhacirleri ve Hz. Peygamber'i yıldırmadı. Onlar Rablerinin çağrısına icabet etmekte tereddüt etmediler. Vatanlarını, mallarını, ailelerini, kültürlerini terk ederek yepyeni bir iklime, çevreye ve şehre göç ettiler. Çünkü Kur'an-ı Kerim hicrete gücü yetenlerin artık müşriklerle kalmalarını yasaklamıştı:

"Kendilerine yazık edenlerin canlarını alırken melekler "ne yaptınız bakalım?" deyince, "biz yeryüzünde zavallı kimselerdik" derler. Melekler, "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!" cevabını verirler. İşte onlar durağı cehennem olanlardır. Orası ne kötü dönülecek yerdir. Çaresiz kalan, yol bulamayan zavallı erkek, kadın ve çocuklar müstesnadırlar. İşte Allah'ın bunları affetmesi umulur. Allah affedendir. Bağışlayandır (Kur'an, Nisa 4/97-99)."

Mekkeli Müslümanlar gelenekçi-muhafazakâr cahili sosyo-kültürel bir çevrede Hz. Peygamber'in vahye dayalı tebliği ve eğitimiyle on üç yıllık süreçte kültürel olarak nefislerinde gerçekleştirdikleri hicreti; kendi kültürlerine uygun sosyal çevreyi oluşturabilmek gayesiyle maddi alanda da gerçekleştirmişlerdi.

1.1. Nüfus Hareketleri ve Problemleri

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayıp vefatına kadar geçen on yıllık sürede Medine çok hızlı nüfus hareketliliğine maruz kaldı. Hicret'in ilk iki ayında Muhacirlerin sayısı 45-50 kişiyi geçmedi. Bunlar yapılan kardeşleşme (muahat) ile yerli toplumla çok kısa sürede kaynaştılar. Birçoğu Ensar kadınlarıyla evlendiler ve yeni topluma intibakları daha çabuk gerçekleşti (Bedr, 1993, I, 240).

Bedir savaşıyla Hudeybiye anlaşması arasındaki dönemde (Hicri 2-6.yıl) Medine nüfusu, devamlı artma ve eksilme göstererek bir med-cezir hareketliliği yaşadı. Bu dönemde Medine'nin nüfusu ve evleri birkaç kat arttı. Medine dışında İslam'a girenler müşriklerin baskısına dayanamayarak, Medine'ye geliyorlardı. Medine devamlı göç alıyordu. Hz. Peygamber Mekke'nin fethine kadar İslam'a yeni girenlerin Medine'ye gelmesini teşvik ediyor ve Medine'de onlara yardımcı olan Müslümanları övüyordu. Ayrıca Allah Teâlâ'da onlara yardım edilmesini emrediyor, yardımcı olanları cennetle müjdeliyordu (Kur'an, Nisa 4/98,100; Enfal 8/72,74,75).

Medine'ye Müslüman olan kabilelerden ve çölden gruplar gelerek bir müddet kalıyordu. Bunlar bazı seriyye ve gazvelere katılıyor, İslam dinini öğrenmek için sorular soruyor, araştırıyor sonra eski yaşadığı yurduna kabilesi-

ne dönüyordu. Bazı yerleşmek gayesiyle gelenler de bu şehrin sosyal hayatına uyum sağlayamadıkları ya da havasından rahatsız oldukları için geri yurtlarına dönüyorlardı. Ukil ve Müzeyne’den gelen gruplar bir müddet Medine’de kaldıktan sonra, Hz. Peygamber’e gelerek; “Ya Rasulallah! Biz şehirli değiliz, mezra ehliyiz, Medine bize ağır geldi” diyerek izin istediler. Hz. Peygamber yanlarına azık alarak hayvanlarıyla beraber Medine’yi terk etmelerine müsaade etti (Buhari, V, 70; Taberi, VI, 206-207).

Hiz. Peygamber Mekke’nin fethinden sonra; “Fetih’ten sonra hicret yoktur (İbn Hacer, 1989, VI, 223)” buyurarak Medine’ye hicreti durdurdu. Önceden hicrete teşvik edilirken, artık yarımadada her hangi bir işkence korkusu kalmadığı için Hiz. Peygamber bu emriyle Fetih’ten sonra hicreti icbar edecek sebeplerin kalmadığını vurgulamak istemiştir. Ancak Mekke’nin fethinden sonra da Hiz. Peygamber’le beraber olmak, onunla oturmak isteyenler Medine’ye gelmişlerdir. Tarihçiler Medine nüfusunun Hiz. Peygamber’in vefatı esnasında yaklaşık 30 bini bulduğunu söylerler (Bedr, 1993, I, 243).

1.2. İskân ve Güvenlik Problemi

Muhacirler Medine’ye geldiklerinde sıhhi, iktisadi ve içtimai birçok problemlerinden biri de iskân problemi idi. Bazı Muhacirler önceden tanıdıkları belli kimselerin yanında yakın bir alaka ve misafirperverlik buldular. Ensar’dan bekâr olanlar bekâr olarak gelen birçok Muhaciri evine alarak barındırdı. Bazıları yeni gelen bu misafirler ev yapabilsin diye arsa bağışında bulundular. Fakat bütün bunlarla beraber gelenlerin tamamını ve daha gelecek olanları içine alabilecek geniş çapta bir bütünlüğü, bütünleşmeyi sağlamak kolay bir iş değildi.

Ailelerini, mallarını, bütün varlıklarını geride bırakarak Medine’ye gelen Muhacirler ziraat ve sanattan anlamazlardı. Onlar daha çok ticaretten anlıyorlardı ki, o da sermaye isteyen bir işti. Yeni yurtlarında geçim ve iskân sıkıntıları vardı. Bir de iklimden kaynaklanan humma, veba gibi hastalıklara yakalanmaları onları iyice sıkıntıya sokuyordu. Yalnızlık, mahrumiyet, Mekke’ye olan sevgi ve özlemlerini hafifletmek, yurtlarından ayrı düşmenin verdiği garipliği, mahzunluğu gidermek ve yabancı bir toplumla kaynaştırmak için Hiz. Peygamber, aralarında kardeşlik tesis ederek toplumsal bütünleşmeyi (integration) sağladı (Günay, 1993, 256-269).

Suffe Medine’de oluşan İslam cemaatinin ilk güvenlik müessesesi idi. Medine’ye hicret eden hiçbir şeyi olmayan insanların sığındıkları, barındıkları, karınlarını doyurabildikleri, kendilerini aç-açık, himayesiz hissetmedikleri bir müessese oldu. Hem de en yakın komşuları Hiz. Peygamber idi. Buraya sığınanlar, yardım görememe, himayesiz kalma, başkalarıyla olan ilişkilerinde yetersiz

kalma gibi güvensizlik duygularından uzak, güven içinde, Hz. Peygamber'in ve Ensar'ın himayesinde idiler.

1.3. İklim Problemi

Müslümanlar Mekke'den Yesrib'e göç ettiklerinde iklim olarak Mekke'den tamamen farklı bu coğrafyada birçok sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Medine'nin havası kışın serin ve yağmurlu, yazın sıcak nadiren de ağırdır. Hummalar dışarıdan gelenler için oldukça tehlikeliydi (Buhl, "Medine" md.). Mekke gibi kuru çöl ikliminden gelen insanlar için Medine ovasının rutubetli iklimi uygun bir iklim değildi. Buraya dışardan gelenler burada oturanlar kadar sıtmaya ve diğer hastalıklara karşı bağışıklı değillerdi. Muhacirlerden birçoğu Medine'ye geldiklerinde hastalandılar. Bu durum için ne gibi tedbirler alınabileceği sorulduğunda Yahudiler; Yesrib'in Veda tepesinden girişinde bir eşek anırışı ile on defa anırmak lazım geldiğini aksi takdirde öleceklerini söylüyorlardı (Semhudi, I, 1984, 59; IV, 1167-1168). Hayber Yahudileri de Hayber'e gelen ve rahatsızlanan yabancılara, Hayber'in girişinde aynı şekilde davranmalarını söylüyorlardı (Hamidullah, 1993, I, 180,591). Bu da Yahudilerin yabancılara karşı uyguladıkları alaycı, aşağılayıcı tutum ve davranışlarının bir göstergesiydi.

Bir defasında Hz. Peygamber Muhacirlerin sıhhatini sorduğunda; Hz. Ebu Bekir'in, Bilal'in ve Huzaalı bir Muhacir'in çok ciddi derecede hasta olduklarını ve eski vatanlarına olan hasretlerini dile getirdiklerine şahit olmuştu. Hz. Ebu Bekir'in herkes ailesi içinde mesut olarak hayatına devam ederken kendisinin ölümüne çok yakın olduğunu; Bilal'in Mekke'ye olan hasretini dile getirdikten sonra kendilerini bu veba diyarına gelmeye mecbur edenlere beddua etmesini işittikten sonra Hz. Peygamber şöyle dua etti: "Ya Rab! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdir! Yahut onu daha ziyade sevdir! Sa' ve müd ile ölçülen erzak ve yiyeceğimize feyz ve bereket ihsan eyle! Mekke'ye bahşettiğin lütuf ve keremin iki mislini Medine'ye bahşet! Medine'nin havasını bizim için iyileştir ve hastalıklardan salim kıl! Hummasını ve sıtmasını da Mekke'nin Cuhfesine nakleyle" diye dua etti (Cüneydi, 1401H, 221-225). Hz. Peygamber bu şekilde Muhacirlerin Medine'ye intibakını ve oranın iklimine alışmaları için Allah Teâlâ'nın yardımını temenni ederken kendisi de birçok tedbirler almakta gecikmedi. Öncelikle bu şehrin eski ismini değiştirerek bununla birçok yeni hedeflere işaret ediyordu.

2. Yeni Bir Toplum İnşası İçin Atılan İlk Adımlar

2.1. Medine İsmi ve Şehrin Sınırlarının Tespiti

Hicretten önceki ismi kurucusuna nispetle Yesrib olan bu çevreyi Hz. Peygamber şöyle tanımlıyordu: "Bana hicret yurdunuz, iki siyah kayalığın arasında

hurmalk bir arazi gösterildi. Önce orasını Yemame veya Hicr zannettim. Birde baktım ki; O, Yesrib şehridir (İbn Hacer, 1989, XII, 251).” Kısa bir süre sonra bu hicret yurduna verilecek yeni isme işaret etmekle beraber, onun manevi bir diğer yönüne şu sözüyle işaret ediyordu: “Ben bir karyeye (köye) hicretle emr olundum ki, o dünyadaki bütün karyelere üstün gelir. O karyeye Yesrib derler. O Medine’dir. Medine, demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi bütün pis şeyleri dışarı atar, giderir (Buhari, II, 221).”

Nitekim Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde gerekçesini bildirmek-sizin Yesrib isminin kullanılmasını yasaklamıştır (Kurt, 1989, II, 481). Bir hadisi şeriflerinde; “Kim Medine’ye Yesrib derse, Allah’a tevbe ve istiğfarda bulunsun” buyurduktan sonra üç defa; “O, Tâbe’dir” diğer bir seferinde “O, Taybe’dir” diye tekrar etmiştir (İbn Şebbe, 1979, I, 165).

Hz. Peygamber hicreti müteakip Medine’nin, dolayısıyla yeni devletin sınırlarını belirlemek maksadıyla; “İbrahim Mekke’yi nasıl haremleştirdiyse, ben de Medine’nin iki kara taşlığı (tepesi) arasını haremleştirdim. Medine’nin şuradan şuraya kadar olan mahalli haremdir. Bu hududun ağacı kesilmez, otu biçilmez, avı kovalanmaz, sahibinden başkası bulunan eşyayı alamaz, içinde savaşı için silahla gezilmez. Bu sahada bidat ihdas edilmez. Kim Medine haremindedir bir bidat ihdas ederse, Allah’ın azabı, Meleklerin laneti ve bütün insanların nefreti o kimseye olsun!” buyurmuştur (Buhari, II, 220-221).

Semhûdî, Hz. Peygamber’in şuradan şuraya ifadesini, Müslim’in rivayetine dayanarak şu şekilde açıklamıştır: Hz. Peygamber, Mescidi Nebi’yi merkez alarak bütün yönlerde altı millik mesafeyi, güneyden kuzeye bir berid (on iki mil), doğudan batıya bir berid olmak üzere Medine’nin hududu olarak belirlemiştir (Semhudi, 1984, I, 102).

Hz. Peygamber’in Mekke gibi Medine’de de bir **harem/güvenli bölge** ihdas ve ilan etmesinde birçok sosyal gayeler bulunmaktadır:

Medine zaten Hz. Peygamber’in hicretiyle ve oraya yerleşmesiyle özel bir hürmet kazanmıştı. Arap yarımadasında Mekke’den başka hürmet ve hareme nail bir şehir daha yokken, Hz. Peygamber tarafından Medine’nin de harem sahasına alınması buraya hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayanlar nazarında özel bir hürmet ve kutsiyet kazandırıyordu.

Hicret öncesi cahiliyede Yesrib’de yaşanan uzun kin ve kan dolu günleri dikkate aldığımızda; kalelerinden, kabilelerinin içinden ayrılan, çarşıya pazara giden hiçbir kimsenin güvenlikte olmadığı bir şehir manzarasıyla karşılaşırız. Yahudi, müşrik, Müslüman unsurlardan oluşan ve bir arada yaşayan bu toplumda şehrin güvenliği açısından bu uygulama oldukça manidardır. Daha önce silahsız dışarı, çarşı-pazara çıkamayan insanlar artık güven ve emniyet içinde

rahatlıkla dolaşabileceklerdi. Böylece şehirde herkes kendini emniyette hissediyordu.

Harem bölgesi içinde ihtiyaç olmadıkça ağaç kesilmesinin, avlanılmasının, kan akıtılmasının, bidat çıkarmanın yasaklanmış olması, güven ve emniyetle beraber şehrin tabi dokusunun korunmasını da beraberinde getiriyordu. Nitekim Hz. Peygamber Medine'nin ziyneti, süsü olan atamların (kabile kaleleri) korunmasını da emrederek, Medine'yi tam bir sit alanı haline getirmişti (Semhudi, 1984, I, 110).

Ayrıca sınırların tespit edilmesi, dış güvenlik için gerekliydi. Orada bir devlet teşekkül ediyordu ve bu devletin sınırları halkı tarafından bilinmeliydi. Daha sonra Müslümanlarla Yahudiler arasında yapılacak saldırmazlık ve savunma anlaşmasına bir alt hazırlık sayılırdı. Çünkü bu anlaşmanın 39. maddesinde geçen "Yesrib cevfi/Yesrib şehri dâhili" ifadesiyle herkes neresinin kastedildiğini anlamış oluyordu.

2.2. İmar ve Yerleşim

Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in geçirdiği on yıllık süre içinde, önceki yerleşimin aksine, değişik bir mimari yapılanma ortaya çıkmaya başladı. Hz. Peygamber mescidi Medine ovasının tam ortasına inşa etmişti. Mescit yeni dinin, ibadetin, idarenin, devletin ve medeniyetin merkezidi. İnsanlar bu eksen etrafında halka halka toplanırken, şehrin imarı da bu merkezden hareketle yayılmaya başladı (Bedr, 1993, I, 248).

Cahili dönem Yesrib mimari yapısında, kabileler oturma grupları (aşiretler), köy, mahalle, site birlikleri şeklinde mahalle mahalle yayılmışlardı. Bu dağınık yerleşim, şehrin ortasında ve diğer kısımlarında boş araziler kalmasına imkân sağlamıştı. Hz. Peygamber mescidin sınırlarını işte bu dağınık yerleşim bölgesinin tam kalbine çizdi. Böylece Mescit, Medine sınırlarının bütün yönlerden tam ortasında kalıyordu (Bedr, 1993, I, 248).

Hz. Peygamber mescidi inşa ettikten ve kendisi de mescidin yanındaki odasına yerleştikten sonra; mescidin batısında Hz. Ebu Bekir'e, kuzeyinde Abdurrahman b. Avf'a ev yeri tahsis etti. Abdurrahman hemen ev yaptı. Bu muhacirlerin Medine'de ilk yaptıkları evdi. Daha sonra bu ev, Hz. Peygamber'in misafirlerinin konuk edildiği bir misafirhane olarak kullanılmaya başlandı. Bu evin yapımında Abdurrahman'la birlikte Hz. Peygamber'in de çalıştığı rivayet edilir (Semhudi, 1984, II, 728).

Mescidi Nebi, Medine'nin kalbi ve merkezi oldu. Yerleşim planı bakımından şehirde daha önce olmayan yeni bir mimari anlayış ortaya çıktı. Mescit ve etrafını çeviren evlerle yeni bir mimari kütle oluştu ve bu kütle boş bulabildiği

yerlere doğru yayılarak uzadı gitti. Ta ki Medine’nin batısında evlerin dışında olan pazar yerine kadar ulaştı (Bedr, 1993, I, 251).

Medine’de meydana gelen şehirleşme modeli, daha sonra kurulan yeni İslam şehirlerine de model olmuştur. Bazıları İslam şehir yapılanmasına örnek olarak Basra’yı gösterirler. Hâlbuki Basra’nın yapılanmasında Medine’nin yapılanması örnek alınmıştır. Daha sonra İslami dönemde yarımadada ve diğer bölgelerde kurulan Basra, Kufe, Fustat gibi şehirlere Medine model olmuştur (İbn İdris, 1992, 181).

2.3. Suffe ve Sosyal Güvenlik

Hicretle Yesrib’e gelenler, yapılan kardeşleşme anlaşmasıyla özellikle evli olanlar öncelenerek Ensar ailelerinin yanına yerleştirildiler. Yatacak barınacak yeri olmayan kimsesiz sahabeler mescitte yatmaya başladılar. Hz. Peygamber barınağı ve kalacak yeri olmayan Muhacirlere mescidin avlusunda bir yer tahsis etti. Tahsis edilen bu mekâna “Suffe” ve burada yerleşerek kalan bu göçmen misafirlere de, “Ashab-ı Suffe” denildi.

Suffe Medine’de oluşan İslam cemaatinin ilk güvenlik müessesesi idi. Medine’ye hicret eden hiçbir şeyi olmayan insanların sığındıkları, barındıkları, karınlarını doyurabildikleri, kendilerini aç-açık, himayesiz hissetmedikleri bir müessese oldu. Hem de en yakın komşuları Allah’ın sevgilisi Hz. Peygamber idi. Buraya sığınanlar, yardım görememe, himayesiz kalma, başkalarıyla olan ilişkilerinde yetersiz kalma gibi güvensizlik duygularından uzak, güven içinde, Hz. Peygamber’in ve Ensar’ın himayesinde idiler.

Mescidi Nebi’nin kuzey duvarının içe bakan yüzünde, üstü örtülü ve zeminden biraz yüksekçe olan kısım, özellikle öğretim yeri ve yurt olarak ayrılarak kullanılmaya başlanmıştır. Yatakhane kısmı öğretim yerinden daha geniş bir yer kaplıyordu. Burada oturan, yiyip-içen, gecelerini devamlı ya da kısa süreli olarak burada geçiren Suffe ehli dediğimiz bu grubu; kimsesiz Muhacirler, bekârlar, Arap kabilelerinden Müslüman olup Medine’ye göç edenler, dışardan gelen heyetler ve elçiler oluşturuyordu.

Suffe’de kalanların sayısının genellikle 70-100 kişi arasında olduğu, bazı hallerde 400 kişiyi bulduğu rivayet ediliyor (Kettani, 1991, II, 207). Suffe’de kalanların ihtiyaçlarını öncelikle Hz. Peygamber kendisi imkân nispetinde elinde ve evinde bulunan şeylerden onlara vererek karşılamaya çalışırdı. Bu konuda kendisi çok büyük gayretler gösterirken, ashaba da bu konuda yardım etmelerini tavsiye ediyordu. Zaman zaman Hz. Peygamber akşam namazından sonra Suffe’de oturanları evlerine götürmeleri için cemaate birer-ikişer taksim eder, kalanları da kendisi götürür yedirir içirirdi.

Suffe’de kalanların yemesi için bazı sahabeler evlerinden yemek gönderirdi. Hurma hasat zamanı hurmalığı olan Ensar gücüne göre birkaç salkım hurma getirir, Suffe’ye oradakilerin yemesi için asardı. Devletin hazinesi durumunda ki Beytülmal’e gelen sadaka, fey, humus ve benzeri gelirlerden acil ihtiyacın dışında artınca Suffe’nin iâşesi için harcanırdı. Suffe’de oturanlar çeşitli ziraat, çobanlık, odun taşıma, su taşıma gibi işlerde çalışıyorlardı (Köten, 1995, IV, 393-400).

Özellikle ilk İslam eğitim kurumu kabul edilen Suffe, ilk ortaya çıkış şartları dikkate alındığında; bütün bu özellik ve fonksiyonlarıyla modern çağımızda faaliyet gösteren sığınma evi, huzur evi, imarethane, aşevi, çocuk esirgeme ve ıslah evleri gibi faaliyet gösteren modern toplumların sosyal güvenlik kurumlarının belki de ilk nüvesi idi.

2.4. Muhacir-Ensar Entegrasyonu: Muahat/Kardeşleşme

Medine’de bir merkez olarak mescidi oluşturduktan sonra Hz. Peygamber diğer sosyal düzenlemelere başladı. Hicret’ten beş ay (Semhudi, 1984, I, 267) kadar sonra Mekke’den gelen Muhacirlerle Medineli Ensar ailelerinin reislerinin katıldığı bir toplantı düzenleyerek “İkişer ikişer kardeş olunuz” buyurdu. Sonra kendisi Hz. Ali’nin elini tutarak, “Bu benim kardeşimdir” demiş, Hz. Hamza ile azatlı kölesi Zeyd b. Harise’yi kardeş ilan etmişti (İbn Hişam, 1996, II, 113). Bu şekilde 45 ya da 50 Muhacirle bir o kadar Ensar’ı ikişer ikişer kardeş ilan etmiş (Bedr, 1993, I, 145) ve Muhacirleri Ensar kardeşlerinin yanına yerleştirmişti. Bu kan kardeşliğinden daha ileri sevgi ve yardımlaşmaya dayalı manevi kardeşleşme (muahat), Ensar’dan Enes b. Malik’in evinde gerçekleştirilmişti (Cevziyye, 1988, III, 94).

Kamil Miras Abdurrahman b. Avf hadisinin şerhinde, muahatın tesisinde iki sebebin müessir olduğunu söyler:

Birinci Sebep: Cahiliye döneminde Araplar arasında cari olan hılf anlaşmasının yerine geçerli bir sözleşmedir. Cahiliyede Araplar yeminleşerek bir dostluk tesis ediyorlardı. Bu ittifakı bir veya birkaç kabile aleyhine savunma ya da saldırı için yapıyorlardı. Bunu yaparken bir çanağa kokulu bir su doldurarak, ellerini bu suya batırır ve Kâbe duvarına sürerek yeminle anlaşmalarını tevsik ederlerdi. Yemin ile tesis olunan bu dostlukta veraset de geçerli idi. Cahiliye âdetinden olan bu uygulamayı Hz. Peygamber: “İslam dininde hılf yoktur; din kardeşliği vardır” buyurarak kaldırmış, yerine dini bir kardeşlik ikame etmiştir.

İkinci Sebep: Vatanlarından ayrı düşen Müslüman Muhacirler Mekke’de sahip oldukları evleri, malları bırakarak Medine’ye büyük bir ihtiyaç içinde gelmişler ve Ensar’ın evlerine misafir olarak alınmışlardı. Ensar’ın bu misafirper-

verliği dini bir kardeşlikle tahkim edilerek, pek samimi bir sosyal dayanışma örneği ortaya konulmuştur ki, bunun tecelliyatı hiçbir milletin tarihinde görülmemiştir. Bu kardeşlik Bedir savaşına kadar devam etmiştir (Sahih-i Buhari, 1982, VI, 343-344).

Medine’de kardeşliğin tesis edilmesi yeni toplumda psikolojik, sosyal, siyasi ve iktisadi birçok olumlu neticelere vesile olmuştur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

1. Kendi yurtlarında her biri şeref ve varlık sahibi olan Muhacirler, en zor günlerinde sıcak bir misafirperverlikle bir aile ortamında konuk edilerek, ihtiyaçları karşılanmış sıkıntıları giderilmişti. Hicret ederek Allah’ın lütfuna mazhar olmuş Muhacirleri kendi mallarına, evlerine, aşlarına ortak eden Yesribliler de Ensar olma şerefine nail oluyorlar ve Allah’ın:

“Daha önce Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında içlerinde bir kaygı duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunanlar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir (Kur’an, Haşr 59/9).”

Allah katında ısar (başkasını kendisine tercih etme) övgüsüne nail oluyorlar ve insanın ulaşabileceği en büyük erdeme, olgunluğa ulaşıyorlardı. Bu hayırdaki sevgide, ikramda yarışmaktı. Kardeşleşme bunun altyapısını oluşturan en güzel bir uygulama ve sevgiye dayalı Medine toplumunun temellerinin atılmasıydı.

2. Medine’de putperest Araplarla Yahudi olan İsrail oğulları beraber otururken Hz. Peygamber’in hicretiyle üçüncü bir grup teşekkül etmişti. Evs ve Hazrec kabilelerinin gelen muhacirlere ev sahipliği yapmaları diğer putperest yakınları ve Yahudiler tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bütün bunlara göğüs gerebilmek için kardeşleşme, her iki kardeşe de güç ve moral destek sağlıyordu.

3. Hz. Peygamber Medine’de Yahudileri de içine alan merkezi bir idare tesis etmek istiyordu. Ancak Yahudiler kalelerine çekilmiş fitne ve fesat çıkarmaktan geri durmuyorlardı. Ebu Yasir b. Ahtab gibi Ahbarları Hz. Peygamber’in risaleti hakkında şüpheler uyandırmak için Hz. Peygamber’e imtihan kastıyla sorular soruyor, cevaplarını aldıkları halde, fitne çıkarmaya, iftira etmeye devam ediyorlardı. Onlardan Abdullah b. Selam dışında başka Müslüman olan olmamıştı. Hz. Peygamber Evs ve Hazrec’le Muhacir arasında kardeşlik tesis ederek, Yahudilere ve diğer putperestlere karşı kendi etrafında güçlü bir toplum oluşturmıştı.

4. Hz. Peygamber mescitte her gün Müslümanlarla oturuyor, onları eğitiyor, gelenleri karşılıyor, tebliğ ve irşat görevini sürdürüyordu. Hayatın akışı içinde Medineliler bir taraftan ziraat işlerini yürütürken, bir yandan da devamlı Hz. Peygamber’i takip ediyorlardı. Bütün her şeylerini paylaştan kardeşler, za-

manı bile paylaşıyorlardı. Hz. Ömer ahdî kardeşiyle nöbetleşe hurma hasadında çalıştıklarını, kendisi bahçede çalıştığında, ahdî kardeşinin Hz. Peygamber'in yanında kaldığını, ertesi gün bahçede çalışma sırasının diğerine geldiğini ve her günün akşamında buluştuklarında, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini birbirlerine anlattıklarını söylemektedir. Böylece hem işlerini yapıyor, hem de Hz. Peygamber'in sohbetlerini kaçırmadan takip ediyorlardı.

5. Bu kardeşlik münasebetinin bir diğer faydası da, daha sonra cihat için sefere çıkıldığında ortaya çıktı. Hz. Peygamber askeri seferler için birlikler çıkardığında bu kardeşlerden birisini sefere gönderiyor, diğerini ise her iki ailenin ihtiyaçları ve şehrin savunması için Medine'de bırakıyordu (Hamidullah, 1993, I, 182).

Muahat/kardeşleşme uygulamasını Hz. Peygamber'in hicretten önce bazı Müslümanlar arasında ve kendisiyle Hz. Ali arasında Mekke'de uyguladığına dair Belazuri'den nakledilen rivayetler zayıf görülmüştür. Muhacirlerin böyle bir şeye kendi yurtlarında ihtiyaç duymadıklarını ileri süren İbn Teymiye, İbn Kayyim ve İbn Kesir böyle bir uygulamanın Mekke'de olmadığını söylemişlerdir (Cevziyye, 1988, III, 95-96).

2.5. Medine'de Nüfus Sayımı

Hz. Peygamber Medine'nin hudutlarını belirledikten sonra bu sınırlar içindeki Müslümanların sayısının belirlenmesi için sayım yapılmasını emreder. Buhari'de nakledildiğine göre, Huzeyfe şöyle der: "Rasulullah bize; "İnsanlardan Müslümanlığını sözü ile açıklayan kimseleri bana yazınız" dedi. Biz de 1500 erkeğin ismini yazıp getirdik (Buhari, VI, 34)." Buhari, hadisin devamında Abdan'ın Ameş'den rivayetle; "Biz onları 500 olarak bulduk" yine Ebu Muaviye'den rivayetle; "600 ile 700 arasında" rivayetlerini zikretmektedir (İbn Hacer, 1989, VI, 219).

M. Hamidullah Makrizi'nin rivayetini esas alarak Hicret'in hemen ertesinde yapılan muahat sözleşmesinde 186 Muhacir ailesiyle bir o kadar Ensar ailesinin kardeşleştiğini, ilk planda Müslüman ailelerin sayısının yaklaşık 400 olduğu kanaatini bildirir. Müslümanların sayısını vermeksizin Medine'nin toplam nüfusunun 10.000 den fazla olması gerektiğini söyler (Hamidullah, 1993, I, 181,183). Bu genel Yahudi ve müşrik Arap nüfus içinde, hicret etmiş Kureyşli muhacirler hariç, Evs ve Hazreç'ten Müslüman olanların sayısı ise yaklaşık 1500 olarak tahmin edilmektedir (Er, 1998, 149-150).

2.6. Medine'de İlk Siyasi Yapılanma/Medine Sözleşmesi

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle beraber gerçekleştirmeye başladığı yeni uygulamalar ve büyük değişimler, adım adım bir devlet teşekkülünü hazırlıyordu. Mescidin inşasıyla bir merkezin oluşturulması, Muhacirle Ensar arasında

kardeşliğin tesisi, Medine hudutlarının tespit edilmesi ve nüfus sayımı yaptırılarak fiziki güç dengelerinin tespiti; bütün bunlar kurulacak devletin alt yapısını, temellerini oluşturacak girişimlerdi.

Hz. Peygamber Muhacirle Ensar’ı bir araya getiren manevi kardeşliği (muahat) ikame etmekle kalmamış; Enes b. Malik’in evinde akdedilen yazılı bir anlaşmayla da Müslümanlarla diğerleri arasındaki ilişkileri düzenleyen esasları tespit etmiştir (Buhari, VIII, 154). İşte “Medine Sözleşmesi” dediğimiz bu anlaşmanın ilk 23 maddesi bu toplantıda tespit edilmiş olup yeni Müslüman blokun sosyal ve hukuki ilişkilerini yazılı hükümlere bağlamaktadır.

Müslümanlar arasındaki yakınlaşma ve haklar bu şekilde tespit edildikten sonra, şehirde iç huzuru sağlamak ve İslam’ı tehdit eden dış düşmana (Kureyş’e) karşı bir birlik oluşturmak gerekiyordu. Hz. Peygamber, Enes b. Malik’in evinde Müslüman blokun liderleriyle olduğu kadar, Müslüman olmayan Medineli diğer sosyal blok temsilcileriyle de durumu istişare etti. Bu sefer Binti Haris’in evinde toplanarak yeni bir “Şehir-Devlet” yapısını ortaya çıkaran temel ilkeler üzerinde anlaştılar. Bu yeni “devletin anayasası” yazılı olarak tespit edilerek ortaya konuldu. Bugün tarihçilerin bize aktardığı ve elimizde bulunan bu metin “Medine Vesikası”dır (Bulaç, 1995, 179).

Bütün bunlardan Vesika’nın ilk 23 maddesinin Enes b. Malik’in evinde, ikinci kısmı olan Yahudilerle ilgili 24 maddesinin de Binti Haris’in evinde daha sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Ekrem Ziya Umeri, Yahudilerle ilgili belgenin Bedir savaşından önce yazıldığını, Muhacirlerle Ensar arasındaki hak ve görevleri belirleyen kısmın Bedir savaşından sonra yazıldığını ileri sürer (Umeri, 1992, 51-55). Batılı araştırmacılardan R.B.Serjeant vesikanın muhtelif zamanlarda kaleme alınmış sekiz ayrı belgenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir (Serjeant, 1994,72).

Hz. Peygamber’in iki ayrı zamanda, iki ayrı metin olarak kaleme aldirdığı vesika hakkında M. Hamidullah şöyle der: “Ele aldığımız Medine kökenli bu vesikanın Avrupa dillerine ilk tercümesi, J.Wellhausen tarafından yapılmış ve bunda metin, 47 maddeye ayrılmış vaziyettedir; maalesef daha sonraki çeşitli tercümeler bu taksimi aynen benimsemişlerdir. Benim görüşüme göre gerçekte vesika 52 maddeye ayrılmaya müsaittir. Bu yazı, birbirinden ayrı iki bölümden teşekkül eder: (gerçekte 25 maddeye ayrılabilen) 1-23.maddeler ki, Müslümanlarla ilgili konuları ele alır ve (27 maddeye ayrılabilen) 24-47.maddeler ki, bu kısım Yahudilerle ilgili konuları ele alır (Hamidullah, 1995, 190).”

3. Medine’de Etnik Gruplar ve Sosyal Tabakalaşma

Hz. Peygamber’in hicreti esnasında Medine’de oturan Araplar, iki grupta ele alınabilir. Birinci grupta, varlık gösteremeyecek kadar çok az da olsa, ilk kuru-

luştan itibaren Yesrib’de oturan Amalika Araplarını sayabiliriz. İkinci olarak ana Arap unsuru oluşturan ve Medine’de hâkim durumda olan, milattan sonra 300 yıllarında Yemen’den göç etmiş, 492 yıllarında Yesrib’in hâkimiyetini ellerine almış olan Kahtani Araplarıdır. Bunlar iki ana kabile olan Evs ve Hazrec bağlı, hicretle “Ensar” adıyla anılarak Allah katında şeref kazanmış iki kardeş Arap kabilesidir. Hicretle beraber bunlara katılan diğer üçüncü bir Arap unsur da; Medine’ye göç eden ve “Muhacir” olarak anılan, Adnani asıllı Kureyş kabilesi yoğunluklu ve diğer kabilelerden Medine’ye gelen Araplardır.

Medine’de önemli bir nüfusa ve yoğunluğa sahip olan diğer bir etnik grup da Yahudilerdir. Yahudilerin de Arap asıllı iken, sonradan Yahudi oldukları görüşünde olan tarihçiler varsa da, bu doğru değildir. Bunlar Filistin asıllı Yahudiler olup, Kudüs’ten Medine’ye göç etmişlerdir (Süheylî, 1973, II, 251). Medine’de önemli bir etnik grup olarak varlığını sürdüren bu zümre, Hicret’in beşinci yılı sonuna kadar Müslümanlarla beraber Medine’de oturmuşlardır. Medine’nin sosyal yapısında önemli bir role sahip olan bu grup, diğer küçük kabilelerle beraber, Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza kabileleri olarak üç önemli büyük kabileten meydana geliyordu.

3.1. Sosyal Tabakalaşma

Kabile asabiyetine dayalı cahili Yesrib toplumunda yaşayan insanlar; hürler, köleler ve mevali olmak üzere üç sosyal gruba ayrılıyordu. Medine’de oluşan ilk İslam cemaatinde Hz. Peygamber’in merkezde olduğu, bu merkezin hemen yanında Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Aşere-i Mübeşşereye dâhil diğer İslam büyükleri ilk halkayı oluşturuyordu. Muhacir ve Ensar yeni toplumda ortaya çıkan ve Hz. Peygamber’in etrafında ikinci halkayı oluşturan iki dini grup idiler. Üçüncü halkada ise Hz. Peygamber’in sağlığında İslam’ı kucaklamış olan diğer Müslümanlar yani sahabe vardı. Muhacir ve Ensar hakkında Allah şöyle buyurur:

“İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlere bunları barındırıp yardım elini uzatanlar, işte onlar birbirlerinin gerçek dostlarıdır... (Kur’an, Enfal 8/72)”

3.2. Yerli ve Göçmen Sınıflar: Ensar ve Muhacir

Muhacir: “muhaceret/hicret etmek” mastar kökünden türeyen “hicret/göç eden” anlamında bir sıfattır. İslam literatüründe muhacir, genelde dini inançlarından dolayı göç etmiş olanlar için kullanılırsa da, özellikle Hz. Peygamber’in çağrısına katılarak Mekke’den Medine’ye dinlerini yaşayabilme uğruna göç eden Müslümanlara verilen isimdir.

Muhacirler Medine’de yepyeni bir grubu oluşturunuyordu. Kan, dil, ırk gibi özelliklerin üzerinde bir dava, gaye uğruna ülkelerini, mallarını, eşlerini, çocuklarını dünyalık her şeylerini terk ederek Medine’ye gelmiş olan bir sınıf, bir grup idi muhacirler. Büyük ekseriyeti Arap olmakla beraber içlerinde İranlı, Habeşli değişik ırk ve kabilelere mensup kimseler de vardı.

Medine’de yerli Müslüman unsurun (Ensar’ın) yanında tamamen dini bir yapılanmayı temsil eden bu muhacirler grubu, başlangıçta 186 kişi iken daha sonra her geçen gün yeni gelenlerle çoğalarak Medine’nin artan nüfusunun ve Medine’de oluşan yeni cemaatin iki önemli unsurundan birini oluşturdular. Bu unsura katılma Mekke’nin fethine kadar devam etti (Buhl, “Muhacirun”md.). Hicretin başlangıcından Mekke’nin fethine kadar devam eden süreçte iman edip göç edenlerin ve Allah yolunda savaşanların hepsi bu zümreye dâhil edilmiştir. Mekke’nin fethi ile muhaceret her ne kadar durdu ise de; bu grup gerek Hz. Peygamber zamanında, gerekse daha sonraki dönemlerde toplumdaki şerefli yerini ve saygınlığını korumuştur.

Ensar: “yardım etmek” anlamındaki “nasr” kökünden türemiş, nâsir veya nasîr/yardım eden sıfatının çoğuludur. İslam literatüründe Ensar; Hz. Peygamber’i ve Muhacirleri yurtlarında barındırmak ve korumak suretiyle onlara büyük yardımda bulunan Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Yesribli/Medineli Müslümanlara verilmiş bir isimdir.

Nübüvvetin on birinci yılında hac mevsiminde Mekke’de Hz. Peygamber’le tanışmış, ona tabi olmuş, akabe biatlarında Peygamber’le sözleşmiş, Onu Medine’ye davet ederek canları pahasına korumaya ant içmiş olanlar Ensar’dır. Hz. Peygamber ve arkadaşları Medine’ye hicret ettiklerinde, onlara kucak açmış, evlerini, aşlarını onlarla paylaşmış, kendileri ihtiyaç içinde iken Hz. Peygamber’in ve muhacirlerin ihtiyacına, yardımına koşmuş faziletli insanlardır Ensar. Muhacir kardeşlerini kendi öz nefislerinden önde tutan, isar sahibi olan Ensar’ı Kur’an-ı Kerim’de şöyle anlatır:

“Muhacirlerden önce Medine’yi yurt ve iman ocağı kabul edenler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir hasetlik duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin hırsından korunursa, işte kurtuluşa erenler onlardır (Kur’an, Haşr 59/9).”

Kur’an’ı Kerimin bu şekilde övdüğü Ensar’ı, Hz. Peygamber de her fırsatta övmüş, fedakârlıklarını dile getirmiş ve onlara devamlı dua etmiştir. Ensar’la Muhaciri birbiriyle kardeşleştiren Hz. Peygamber, bütün insanlar bir vadiye girse, Ensar da başka bir vadiye girse kendisinin Ensar’la beraber olacağını bildirerek onları sevindirmiştir (Algül, 1995, XI, 251).

Medine'deki Müslüman cemaat muhacir ve Ensar'dan teşekkül etmişti. Muhacir kelimesi ismi mensup olarak kullanılmadığı halde Ensar kelimesi, daha sonraki nesiller için de, Ensarî/Ensara mensup olanlar anlamında kullanılmıştır. Soy şeceresi tutanlar, bu soy kütüğüne mensup olmakla iftihar duymuşlar, bu lakabı bir üstünlük vesilesi olarak taşımaya özen göstermişlerdir.

3.3. Medine'de Tabakalar: Köle, Mevali ve Hür

Cahiliye döneminde tüm dünyada ve Arap yarımadasında kölelik müessesesi oldukça yaygındı. Siyasi, sosyal ve iktisadi bakımlardan hür insanlardan aşağı bir statüde bulunan kimselerdi köleler. İslam'ın geldiği dönemde çok yaygın olarak işleyen bu müessesenin birden bire kaldırılabilmesi de mümkün değildi. Medine'de hem Yahudilerin hem de müşrik Araplardan durumu iyi olanların köleleri vardı. Bunlar sosyal hayat içerisinde bütün ağır işlerde çalışıyor, birçok el sanatını icra ediyorlardı.

İslam'ın gelmesiyle kölelik devam etmekle beraber, her şeyden önce onların insan oldukları, dolayısıyla bir takım haklarının olduğu, şartlar ne olursa olsun insan muamelesi yapılması ve onların haklarına riayet edilmesi keyfi davranılmaması gerektiği emredildi. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde kendisinin, diğer sahabelerin ve Medine'de oturanların da köleleri vardı. Savaşların devam ettiği bir coğrafyada esir düşme ve esir alma kaçınılmazdı. Bu durumda Müslüman ordu komutanı, bir anlaşma yoksa savaş esirlerini ne yapacaktı? Esirler ya fidye alınarak ya da karşılıksız bırakılacak veya köle statüsüne sokacaktı. Hz. Peygamber ve diğer durumu iyi olan birçok sahabe herhangi birisinin zulüm gören Müslüman kölesini satın alarak azat etmişlerdir. Yine ortak bir köleleri olan iki kişiden birisi hissesini azat edebiliyordu. Ayrıca Hz. Peygamber, efendilerinden kaçarak İslam toprağına sığınacak kölelerin hür olacağını ilan ederek siyasi bir taktikle Taif'deki kölelik sistemini alt üst etmiştir (Hamidullah, 1993, I, 493).

Köle azat edildiği zaman bir orta sınıfta yerini alır ve mevla diye isimlendirilirdi. Mevla'nın eski efendisiyle ya da mirasçılarıyla hukuki ilişkileri devam eder. Eğer eski efendi ve kölesi mirasçı bırakmadan ölecek olurlarsa birbirlerinin malına mirasçı olurlardı. Hz. Peygamber muahat (kardeşleşme) esnasında bazı azatlı köleleri hürlerle kardeş yapmıştır. Bilal b. Rebah'ı Halid b. Rüveyha ile Zeyd b. Harise'yi Hz. Ebu Bekir ile kardeş ilan etmiştir. Efendisinden çocuk doğuran cariyeyi efendisi satamaz, hediye edemez, eğer sağlığında onu azat etmemişse, kendisi öldüğünde eski cariyesi hür olurdu (Hamidullah, 1993, I, 771).

Görüldüğü gibi İslam'dan önce mevcut olan hür, mevali ve köle gibi sınıflar, İslam'dan sonra da varlığını devam ettirmiştir. Ancak İslam köle ve cariyenin

insanlık haklarını yerleştiren, bir taraftan da her vesileyle azat etmeyi tavsiye ederek, mevcudu tanzim; güzeli teşvik etmiştir. İslam dininin gelmesiyle kölelik yolu olabildiğince daraltılmış, hürriyet teşvik edilmiş, insanlığa kölelik değil insan onuruna yararış hürriyet esas kılınmıştır.

4. Siyasi Hayat

Hiz. Peygamber’in Medine’ye gelişiyle, Medine’de hızlı ve köklü büyük siyasi değişiklikler yaşanmaya başladı. Yahudi, müşrik Arap ve özellikle de Müslüman Arap Evs ve Hazrec kabilelerinin oluşturduğu Medine toplumunda, Hiz. Peygamber’e biat etmiş Müslümanlar onun başkanlığında yapılan siyasi düzenlemeleri yerine getirmek için adeta yarışıyorlardı. Medine’de yoğun ve etkin konumda olan Yahudiler kendi dini liderleri etrafında kümelenmiş, her bir kabile kendi kalesine çekilmiş, günlük işleriyle meşgul oluyor, gelişmeleri uzaktan seyreliyordu.

Hiz. Peygamber Medine’de oluşan bu yeni İslam toplumunda, hazırladığı ve taraflardan uygulama garantisi aldığı anayasayla Yahudilerin konumunu belirlemiş, onlara bunu kabul ettirmesiyle siyasi inisiyatifini tamamen eline geçirmişti. Müslümanlar Hiz. Peygamber’in etrafında kenetlenmiş, ona özden bağlanmışlardı. Bu durum Nebevi gücün dışındaki herhangi bir otoritenin ulaşması mümkün olmayan bir durumdur. Çok geçmeden Hiz. Peygamber’in manevi ve siyasi gücü kalelerine çekilmiş Yahudileri de etkilemişti. Kendi içlerinde cereyan eden adam öldürme, cinayet gibi konularda hükmetmesi için Hiz. Peygamber’e geliyorlardı. Hiz. Peygamber Allah’ın hükmü ile adaletle hükmediyor, hatta cezanın uygulanması kendisine bırakıldığında çoğu zaman cezalar Mescidin yanında uygulanıyordu (Bedr, 1993, I, 220).

Medine içinde idari ve siyasi konum belirlendikten sonra, hicretin ikinci yılından itibaren Hiz. Peygamber saldırmazlık anlaşması yapmak için Medine civarında bulunan kabilelerle görüşmeye çıktı. Her ne kadar Medine’de Müslümanlar tek olmasalar da, Hiz. Peygamber’in yaptığı anlaşmalar tüm Medine’de oturanları bağlıyordu. Hiz. Peygamber’in yaptığı bu siyasi girişimler Medine’yi civar kabilelerin saldırısından korudu. Medine etrafındaki kabilelerin saldırılarına maruz kalmadı (Bedr, 1993, I, 222).

Mekke ile Medine arasındaki kabilelerden bazıları Kureyş ile bazıları da Hiz. Peygamber’le anlaştı. Huzaa kabilesi Hiz. Peygamber’le; Beni Bekr kabilesi ise Kureyş’le anlaşmalı idi. Hudeybiye musalahasından sonra Beni Bekr Huzaa’ya saldırınca, Kureyş yapmaması gerektiği halde Beni Bekr’e silah yardımında bulundu. Müslümanlar Kureyş’e Hudeybiye anlaşmasını çiğnediklerini bildirince, Ebu Süfyan özür dilemek ve anlaşmayı yenilemek için Medine’ye geldi. Fakat Hiz. Peygamber her ikisini (Kureyş ve Beni Bekr) de düşman ilan etti. Mekke’ye

ve Beni Bekr'in üzerine yürüyerek, Mekke'yi fethetti ve Beni Bekr kabilesini cezalandırdı (Bedr, 1993, I, 223).

Mekke'nin fethiyle İslam'ın gücü ve Medine'nin siyasi üstünlüğü tüm Arap yarımadasında tescil edilmişti. Medine İslam devletine karşı dışarda oluşacak herhangi bir gelişmeyi Hz. Peygamber duyar duymaz, hemen üzerlerine yürüyor ve bastırıyordu. Hz. Peygamber Hicaz bölgesinde İslam'ın hâkimiyetini sağladıktan sonra, Arap yarımadasındaki ve dışardaki çeşitli krallara mektuplar göndererek onları da İslam'a davet ediyordu. Hz. Peygamber Medine'ye ilk geldiğinde Vesikanın ilk maddesinde; "Müslümanlar tek bir ümmettir" ifadesiyle vurgulanan hedef, vücut bularak tamamlanmıştı. Bu siyasi oluşumun başında Hz. Peygamber vardı. Siyasi, içtimai, iktisadi ve askeri işleri düzenliyor, seriyeler çıkarıyor, kendisi gazalara çıkıyordu. Hz. Peygamber'in Medine'deki on yıllık dönemde çıkardığı seriyelerin sayısı 60-70'e, gazvelerinin sayısı ise 27'ye ulaşmıştı (Bedr, 1993, I, 224).

5. Hukuki Hayat

Hicret öncesi cahili dönemde Yesrib'de Araplar yazılı olmayan, örfe dayalı kendi kabile hukuklarına; Yahudiler de Ahbarlarının uyguladığı kendi kitaplarındaki dini kaynaklı hukuka tabi oluyorlardı. Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ ederken ferdi ve toplumsal hayatı tanzim eden esasları açıklıyor, hukuki esasları da uygulayarak yerleştiriyordu. Hz. Peygamber hicret öncesi Mekke'de oluşan Müslüman camianın da tartışmasız başkanı olmasına rağmen; tebliğin Mekke döneminde kimse kendisinden iki kişi arasında cereyan eden bir ihtilafı çözmesini istememiştir.

İslam'ın teşri (yasama) ile ilgili hukuki esaslarını içeren ayetler genelde Medine döneminde nazil olmuştur. Evlenme, boşanma, miras, alışveriş, borçlanma, kira, diyet, kısas, ortaklık ve daha birçok konu hükme bağlanmıştır. Bütün bunlarla beraber toplumun günlük hayatıyla ilgili ziraat, toprak, su ve sulama gibi konular da belli prensiplere bağlanmıştır.

Medine'de Hz. Peygamber'in hukuki düzenlemeleri inmekte olan Kur'an'a (vahye) dayanıyordu. Sosyal hayatın devamlılığı içinde ortaya çıkan konular ve insanların ihtiyaç duyarak sordukları sorulara verilen cevaplar ve Allah Teâlâ'nın toplumda hâkim olmasını istediği hususlar 23 yıllık bir dönem içinde tek tek, adım adım uygulanarak yerleştirilmiştir. Hakkında ayet inmeyen konularda Hz. Peygamber açıklamalarda bulunarak ve çeşitli konularda verdiği hükümlerle İslam hukuk sisteminin esaslarını vazetmiştir.

Bu vahye ve sünnete dayalı sistemde kolaylaştırıcılık, hakka riayet etme, niyete göre hüküm verme, suçluluğun şahsiliği, eşitlik gibi insan hak ve hürriyetlerine uygun esaslar ana umdelerdir. Bütün bunlar Medine'nin, tarihin ve

insanlığın çehresini değiştiren atılımları içermektedir (Uğur, 1980, 127).

Miladi 622 senesinde Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretiyle, vahiy temelli bir devlet yapısı teşekkül etmeye başlamıştır. Hz. Peygamber İslam’ın toplumsal olarak yaşanmasının tabii sonucu olarak ortaya çıkan bu yapının (devletin) hukuk sistemi diyebileceğimiz Medine Sözleşmesini vazetmiştir. Bu sözleşme fertlerin ve hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usul ve uygulamasını kaldırarak, bunu bir merkezi otoriteye yani devlet başkanı olan Hz. Peygamber’e tevdi etmektedir. Bu sözleşme maddeleri Hz. Peygamber’i tartışmasız devlet başkanı olarak ilan ediyor ve bu hükme Müslüman, müşrik, Yahudi bütün bloklar boyun eğiyorlardı. Kur’an ve sünnet her ikisi en yüksek hüküm ve devletin müdevven kanunları olarak ilan edildi (Hamidullah, 1993, II, 918). Bu fert ve cemiyet için saadet ve selamet getiren tam bir inkılaptı. Eskiden hâkimin hükmünü beğenmeyen güçlü taraf, başka bir hâkime başvurup yeniden hüküm istiyordu. Hâlbuki Kur’an bu konuda başka bir seçenek bırakmıyordu:

“Allah ve Rasulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur (Kur’an, Ahzab 33/36).”

Kur’an Müslümanlar için bu şekilde bağlayıcılığını ilan ederken; Medine sözleşmesi (anayasası) o sırada çoğunluğu Yahudi olan gayri Müslim halka tam bir serbestiyet tanıyor; onlar kendi mahkemelerinde kendi cari hukuklarına göre hüküm veriyor ve uygulayabiliyorlardı. Fakat aralarında düşmanlık bulunan iki Yahudi kabilesinin ihtilafında veya bir Yahudi ile bir Müslümanın ihtilafında ya da bir Yahudi ile Hristiyan arasında çıkmış bir ihtilaf varsa kendi hukuk ve hâkimlerini bırakarak hükmetmesi için Hz. Peygamber’e geliyorlardı. Hatta Müslüman bir hakeme gitmek isteyen iki Yahudi Hz. Peygamber’in hakemliğine müracaat ediyordu. Bu durumda Hz. Peygamber onlara Yahudilerin kendi hukuklarıyla hüküm veriyordu (Hamidullah, 1993, II, 919).

Medine’de Hz. Peygamber hâkim sıfatıyla adli işlere bakarken zamanla bunların miktarının artmasıyla bir kısmını bazı sahabelere tevdi etmeye başladı. Kendisi bir üst merci olarak sanki bir temyiz makamındaydı. Aynı zamanda İslam fütuhatının genişlemesiyle yeni bölgelere hâkimler (valiler) göndermeye başlamıştı. Gönderdiği bu valilere; adaletten ayrılmamalarını, kendi emirlerine aykırı hareket etmemelerini, büyük işlerde olduğu gibi küçük ve ehemmiyetsiz görünen işlerde de titiz davranmalarını, ihtilafli tarafların her ikisinin de çağrılıp dinlenmeden karar vermemelerini emrediyordu (Hamidullah, 1993, II, 922).

Hz. Peygamber yaptığı uygulamalarda, bizzat kendisi suçlardaki niyet ve kast unsuruna çok dikkat etmiştir. Hadiste varit olduğu üzere; “Ameller niyetlere

göredir (Buhari, I, 2)” esasına göre verilecek hükümde suçlunun niyet ve kastını devamlı nazarı itibara almıştır. Yine mahkemelerin ve hâkimlerin adaletle bağlı, başka güçlere karşı bağımsız olmaları Kur’an’ın emri olarak Hz. Peygamber’in hayatının ve onun naiplerinin ana prensibi olmuştur.

Ceza ve mesuliyet konusunda bizzat suçlunun kendisinin esas alınması, cezaların suçluya suçu nispetinde verilmesi, suçlu yerine bir başkasının ya da grubun, kabilenin cezalandırılmaması vahye dayalı bir prensip olarak titizlikle uygulanmıştır. Kur’an, “Hiçbir nefis diğerinin yükünü çekemez (Kur’an, En’am 6/164; İsrâ 17/16; Fatır 35/19; Zümer 39/9; Necm 53/39)” hükmüyle herkesin kendi cezasını çekeceği, cezanın başkası üzerine yıkılamayacağı hükmünü koymuştur. Hz. Peygamber bu konuda titizlikle cezanın şahsiliğine dikkat etmiştir.

Hz. Peygamber şüpheli hal ve durumlarda sanığın lehine hareket etmiş ve öyle yapılmasını emretmiştir: “Şüpheli hal ve durum varsa, ceza vermeyiniz” buyurmuştur. Başka bir hadislerinde; “(Kesin delillerin bulunmaması gibi durumlarda) elinizden ne kadar imkân gelirse Müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışınız: Şayet elinizde beraati için bir yol, bir delil varsa, maznunun lehine kullanıp onu serbest bırakınız; zira bir başkanın afta yanılması, cezalandırmada yanılmasından daha önde gelir” buyurmuşlardır. Böylece devamlı suçlu lehine, kolaylaştırıcı davranılmasını emretmiştir (Hamidullah, 1993, II, 925).

Hz. Peygamber’in Medine toplumundaki hukuki uygulamalarının özeti ve İslam toplumunun genel hukuk idealini şu ayetler ortaya koymaktadır:

“Ey Mü’minler! Allah için hakkı ayakta tutan hâkimler ve adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe götürmesin. Adalet yapın ki, o takvaya en çok yakın olanıdır. Allah’dan korkun. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır (Kur’an, Maide 5/8).”

“Kötülüğün cezası da ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ve (kendisiyle düşmanı arasını) düzeltirse, onun mükafatı Allah’a aiddir. Elbette O, zalimleri sevmez (Kur’an, Şura 42/40).”

“Eğer bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size yapılan azab ve cezanın misli ile yapın (daha fazla ileri gitmeyin). Sabrederseniz (cezaı terk ederseniz), and olsun ki, bu tahammül edenler için daha hayırlıdır (Kur’an, Nahl 16/126).”

6. Eğitim Hayatı

İslam öncesi Arap toplumunun kültürü puta tapıcılık ve kabile asabiyeti çerçevesinde şekillenmiş bir kültür idi. Bu kültürün ana konularını; putlar, şiir, en-sab/neseb, kabile menkıbeleri, savaş hikâyeleri, diğer kabilelerle ilişkiler, şeca-

at, kabile şerefiyle öğünme, asalet gibi konular; tıp, astronomi, ziraat, ticaret, seyahat gibi tecrübeye dayalı basit bilgiler oluşturunuyordu.

Eğitim, toplum hayatını yönlendiren amillerden en önemlisidir. Eğitimin gerçekleştirilebilmesi için bir eğitim merkezine ve okuma yazmaya ihtiyaç vardır. İslam öncesi Arabistan’da şiir ve şairler çok yaygın olmasına rağmen yazıyı ve yazı yazmayı bilenler oldukça azınlıkta idi. Okuma-yazma oranı Medine’ye göre Mekke’de daha iyiydi. Medine’de de birçok şair olmasına rağmen okuma yazma bilenler neredeyse yoktu. Medine Yahudileri okuma-yazma açısından müşrik Araplardan daha iyidiler. Onların mukaddes kitapları ve din adamları vardı. En azından İbranice olan kitaplarını okuyup, İbranice olarak yazabiliyorlar; fakat bu kitapların anlatım ve açıklamasını Arapça yapıyorlardı.

Hz. Peygamber’in çevresinde halkalanan ve Medine’de oluşumunu tamamlayan toplum üyeleri kendilerine yeni ufuklar açan, onları yepyeni bir medeniyete taşıyan bir hayat nizamı ve kültürüyle karşılaştılar. Bu kültür, odağı Kur’an-ı Kerim olan, dini esaslara dayanan; ilim ve eğitime çok büyük önem veren bir anlayışı getiriyordu. Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in teşvikiyle ilim ve eğitim alanında kısa bir sürede mümtaz şahsiyetler yetişmişti. Medine’de yazı yazmayı bilenler sayılı iken yazıya önem verilmiş, Müslümanlar ayet ve hadisleri yazmaya başlamışlardı.

Cahiliye dönemi kültürünün ifade şekli olan şiirin konuları değişmiş, şiirle dini temalar işlenmeye, hak ve hakikat söylenmeye başlamıştı. Dilde ve şiirde Kur’an-ı Kerim’in dili ve mesajları hâkim olmaya başlamıştı. Asabiyete dayalı aşırı övünme ve medih terkedilmiş; Hz. Peygamber ve sahabenin faziletleri dile getirilmeye; şehvete ve kadına yönelik tasvirler terkedilerek cennet, cehennem tasvirleri ön plana çıkmıştı.

6.1. Eğitim ve Kurumları

Medine’de ilk eğitim faaliyeti hicretten bir yıl önce Musab b. Ümeyr’in Medine’ye tebliğci olarak gelmesiyle başlamıştı. Musab evlerde, sokaklarda, çeşitli sohbet meclislerinde insanlara İslam’ı tebliğ ederek onlara Kur’an’ı, iman ve İslam’ın esaslarını, namaz kılmayı öğretmişti. Hz. Peygamber Medine’ye hicret edince, Mescidi Nebiyi yaparak bir eğitim merkezini ve müessesesini oluşturmuş oldu. Hz. Peygamber burada günde beş vakit namaz dışında sahabeye vahyi/ayetleri ulaştırıyor, sorulan sorulara cevaplar veriyor, bazen sorulmadan bir konu hakkında açıklamalar yapıyordu. Daha sonra kabilelere yapılan kabile mescitlerinde de aynı faaliyet Hz. Peygamber tarafından tayin edilen idareci imamlar tarafından yürütüldü. Bu açıdan İslam’da ilk eğitim müesseseleri mescitlerdir. Mescidi Nebide olduğu gibi mescidin yanında bir oda yapılarak bura-

da özellikle eğitim faaliyeti yapmak gelenek olarak müstakil okullar yapıncaya kadar devam etti.

a. Bir Eğitim Kurumu Olarak Suffe

Hız. Peygamber sözlü tebliğiyle, davranışlarıyla insanları eğitmek üzere gönderilmiş bir uyarıcı, müjdeleyici örnek insandır. Kur'an-ı Kerim O'nu bize bir öğretmen ve eğitimci olarak takdim eder:

“Nitekim kendi içinizden, size ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size kitabı ve hikmeti getirip size bilmediklerinizi öğreten bir Resul gönderdik (Kur'an, Bakara 2/151).”

Medineli ve diğer Müslümanların ilk öğretmenini olan Hız. Peygamber'in evinin ve mescidinin hemen yanındaki Suffe'de devamlı oturan Müslümanlar vardı. Hız. Peygamber'in öğrencileri olan bu insanlar, onun döneminde ve sonrasında tebliği diğer insanlara ulaştıran, İslam toplumunu ve insanlığı eğiten öğretmenler olmuşlardır. Yeni toplumun ilk çekirdek kadrosu olan Suffe ehli, burada öğrendikleri bilgilerle (Kur'an ve sünnet bilgisi) daha sonra çeşitli yerlere öğretmen olarak gönderilmişlerdir.

Nitekim Necid bölgesinin büyüklerinden Ebu Bera, Hız. Peygamber'e gelerek Necid halkına İslam'ı öğretecek öğretmenler göndermesini, kendisinin bunları himaye edeceğini bildirdi. Hız. Peygamber himaye için kesin söz aldıktan sonra Ebu Bera'ya güvenerek Suffe'den 70 tane sahabeyi seçti ve onunla beraber Necid'e gönderdi. Ancak yolda giderken Süleym topraklarındaki Maune Kuyusu'na geldiklerinde Amir b. Tufeyl, Süleym'den bazı aileleri de yanına alarak aniden bu mümtaz insanların üzerine saldırarak hepsini kılıçtan geçirdi ve şehit etti. Bu İslam elçilerinin katledilmesine Hız. Peygamber çok üzüldü ve bu zulmü işleyenlere tam bir ay sabah namazı sonunda beddua etti (Komisyon, 1992, I, 475-476).

İslam toplumunda Peygamber merkezli bu eğitimin ilk halkasını Suffe ashabı oluşturmaktadır. Suffe ashabından bir kısmı kendilerini ilme adanmış kimselerdi. Bunlar Hız. Peygamber'in varlığında ya da yokluğunda devamlı ilim halkaları oluşturur, Hız. Peygamber'den duyduklarını öğrendiklerini anlatır, birbirlerine aktarırlardı. Suffe'de Kur'an ayetlerini ezberleme, güzel okuma, Kur'an'ın inanç, ibadet ve hukukla ilgili ayetlerinin anlaşılması gibi hususlar onların ders konularını oluşturuyordu. Hız. Peygamber'in yakınında olmalarından dolayı onun etrafında halka halinde oturuyor, sözlerini dinliyor, bilmediklerini soruyor, daha sonra bunları kendi aralarında müzakere ediyorlardı.

b. Küttab ve Darulkurralar

Suffe’de ve diğer okullarda yazı eğitimi yapıldığı da rivayet edilmektedir. Bedir savaşında alınan esirler için adam başına fidye-i necat (kurtuluş akçesi) olarak 4.000 dirhem belirlenmişken, 10 Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmenin serbest bırakılacağına ilanı, Hz. Peygamber’in okuma-yazma konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Özellikle çocuklara yazı öğretilen, gayri Müslim öğretmenlerin de görev yaptığı yerler vardı ki, bunlara “Küttab” denilirdi (Hamidullah, 1993, II, 768).

Ayrıca M. Hamidullah Suffe’nin ihtiyacı karşılayamaz hale gelmesiyle Hz. Peygamber’in Suffe’deki yığılmayı önlemek ve eğitimi Medine sathına yaymak için Kur’an eğitime tahsis edilen ilkokul yahut anaokulu mahiyetinde okullar açtığını; bunlara “Darülkurra” denildiğini rivayet eder. Yine Kuba camiinde bir okulun bulunduğunu ve Hz. Peygamber’in sık sık burayı ziyarette giderek derslere nezaret ettiğini; aynı eğitim faaliyetlerinin bizzat Hz. Peygamber’in sağlığında Medine’de mevcut olan dokuz mescitte de yürütüldüğünü zikreder (Hamidullah, 1993, II, 771).

Medine toplumunun ilk eğitim merkezi olan Suffe ile beraber, daha sonra oluşan Darulkurra ve Küttablar Medine İslam toplumunun ilk eğitim kurumlarıydı. Yeni toplumun temel dinamiklerinden olan bu kurumlar, bütün bir İslam toplumunun kaynak eğitim kurumları oldu. Bu kurumlarda Hz. Peygamber’in tedrisinden geçen sahabeler gittikleri yerlere, toplumlara buradaki tecrübe-rini götürerek, İslami eğitimin ve diğer tabi ilimlerin öncüleri olmuşlardır.

c. Yaygın Eğitim: Şiir

Cahiliye Arap toplumunda şiir ve şairler önemli bir yer tutuyordu. Sözlü bir kültür olarak toplumda yaygın olan şiir, çeşitli meclislerde ve merasimlerde yarışmalar, atışmalar, kabilelerin birbirlerine olan üstünlüklerini dile getirdikleri, kendi kabilelerini yücelttikleri toplumun yüksek şiir kültürünün tezahürleriydi. Şairler toplumda önemli saygıdeğer insanlardı. Şairler ve şiir Kur’an’da övgü ve yergi şeklinde çeşitli vesilelerle geçer ve onların İslam’a yönelttikleri batıl ithamlarına cevap verir (Kur’an, Enbiya 21/5; Yasin 36/69; Saffat 37/36; Tur 52/30; Hakka 69/41). Kur’an’ın icaz ve fesahati onları aciz bırakmıştır.

İslam Müslümanların düşmanlarına ve zalimlere karşı cihatta şiirin ve şairin etkin rolünü teslim ederek onu ahlaki bir temele oturtmuştur. Toplumda etkin bir durumda olan şairler İslam davetine de büyük katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra yanında yer alan Müslüman şairler, silahlarıyla cihat eden Mücahitler kadar İslam’a hizmet etmişlerdir. Hz. Peygamber Medine’de Hassan b. Sabit’i minbere çıkararak, Müslüman-

ları heyecanlandıran şiirler okumasına müsaade ederdi (İbn İdris, 1992, 232). Mekke'nin şairlerinden Abdullah b. Sehmi Hassan b. Sabit'in kendisi aleyhinde söylediği beyitlerden dolayı Mekke'nin fethi gününde Necran'a kaçmıştı. Daha sonra Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Hz. Peygamber Hassan b. Sabit'e ; "Allah ve Resulüne yardımcı olduğun onları müdafaa ettiğin sürece, Cebrail seni desteklemeye devam edecektir" diyordu. Aynı zamanda Hassan b. Sabit'e halk "Resulullah'ın şairi" diyordu.

İslam düşmanlarının sözlü saldırılarına şiirle mukabele edenlerden biri de, Kab b. Malik idi. Bir diğer şair de Abdullah b. Revaha idi ki; Mekke'nin fethi günü kâfirler ve putlara ibadet konusunda kınayıcı beyitleri yüksek sesle söyleyerek Mekke sokaklarında dolaşıyordu. Hz. Ömer Harem sınırlarında, Kâbe'de böyle bir şey yapmasını kerih görerek Allah'ın haremünde şiir söylemesine kızdı. Hz. Peygamber: "Allah'a yemin ederim ki, onun sözleri kâfirler için mızrak yarısından daha ağırdır (İbn İdris, 1992, 223)" diyerek hakkı haykıran şairin ve şiirinin önemine işaret ediyordu.

Müslüman şairlerin İslam davetine büyük katkıları olduğu gibi, Yahudi ve müşrik şairler de dilleriyle İslam'ı, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları incitmekle kalmıyor, kâfirleri Müslümanlar aleyhine savaşa kışkırtıyorlardı. Bu şairler yaşadıkları toplumun gündemini oluşturuyor, toplumu yönlendiriyorlardı. Bir nevi medya (sözlü basın, yayın) görevi yaparak, toplum üzerinde etkin bir yaptırım gücüne sahiptiler. Müslüman şairler de bunlara karşı şiirlerle karşılık veriyor, İslam'ı anlatan Müslümanları yüreklendiren, şiirler söylüyorlardı. Müslüman şairler şiire yeni bir soluk yeni bir boyut ve derinlik kazandırdılar. Bütün bunlar Medine toplumunun şairlere ve şiire karşı duyarlı olduklarını göstermektedir.

7. İktisadi Hayat

Hicret öncesi Yesrib ekonomisinin büyük oranda ziraata dayandığı, küçük nispette sınaî (zanaat) faaliyetlerinin de yapıldığı bilinmektedir. Şehrin iktisadi durumu çeşitli sosyal şartlara dayalı olarak değişkenlik arz ediyordu. Savaş olduğu zamanlarda mevcut üretilen ürünlerde azalma meydana geliyor, bazı temel ihtiyaç maddeleri bulunamıyordu. Hicret yıllarında ekonomik olarak şartlar normaldi. Fakat şehir nüfusuna yeni bir muhacir kitlesinin eklenmesi, ekonomik hayatı da etkilemişti. Aynı zamanda Yesrib'e hicret edenler mal ve mülklerini getiremedikleri gibi, nakit paralarını bile getirememişlerdi. Mekkeliler Müslümanların hicretini engellemek için ellerinden gelen her yola başvurdular. Hicret eden Müslümanların geride bıraktıkları mallarını yağmaladılar. Abdullah b. Cahş'ın tüm evini ve ailesini Ebu Süfyan gasb etmiş; Süheybi Rumi'nin önüne geçerek üzerindeki tüm paralarını almışlardı.

Hz. Peygamber’in Medine’de uyguladığı kardeşleşme sayesinde Muhacirler Ensar’ın yanına yerleştirilerek mağduriyetleri giderilmeye çalışıldı. Aynı zamanda Ensar için işlerinde çalışabilecek aktif bir insan gücü ortaya çıkmıştı. Ziraat işlerinde beraberce ortaklaşa çalışıyorlar ve üretim böylece artırılmış oluyordu. Muhacirler ziraattan anlamazlardı ama yapabilecekleri işleri yapmaktan geri durmadılar. Hz. Ali hurma karşılığında bahçelerde sulama işinde çalıştı. Özellikle hurmaların budanması, sulanması, toprağın sürülmesi, hurma toplanması gibi belirli zamanlarda yoğun insan gücüne ihtiyaç vardı. Muhacirler bu konularda ellerinden geldiğince Ensar kardeşlerine yardımcı oldular. İşlenmeyen ekilemeyen topraklar işlendi ekildi ve böylece ziraat ürünlerinin üretiminde ciddi bir artış meydana geldi. Bazı Muhacirler de çarşıya yöneldiler. Abdurrahman b. Avf çarşıda ticaret yapıyordu. Sad b. Ebi Vakkas ok yapıyor, ucunu siviriliyor ve satıyordu. Ensar’ın misafirperverliği Muhacirleri çok etkilemişti. Bunun için çok iffetli davranıyor, ihtiyaçlarının en alt sınırını alıyor, kazançta gayret gösteriyorlardı.

Hz. Peygamber döneminde Medine’nin iktisadi yapısının dayandığı temel kaynakları; ziraat, hayvancılık, zanaat, ticaret ve ganimet olarak beş ana unsurda toplayabiliriz.

7.1. Ganimetler

Hicretten sonra Kur’an’ın cihada izin vermesiyle Hz. Peygamber, özellikle Kureyş’e karşı tedbir olarak, Mekke-Şam ticaret yolunu seriyyelerle kontrol etmeye başladı. Çünkü Kureyş müşrikleri İslam’a karşı savaşmak üzere Şam’dan gelecek büyük kervanın gelirlerini Müslümanlara karşı yapacakları savaşta kullanmayı kararlaştırmışlardı. İslam’ın aleyhine hazırlanmış bu kervanın Mekke’ye gidişinin engellenmesi ve Kureyş’in ekonomik gücünün kırılması gerekiyordu. Bunun için Hz. Peygamber seriyyeler çıkarak ticaret yolunu kontrol altına aldı.

Seriyye ve gazalar yoluyla Medine toplumunun ekonomisine yeni bir gelir olarak ganimetler girmişti. Gerek yapılan savaşlar, gerekse devamlı göç alan Medine’nin nüfusunun sürekli artıyor olması sebebiyle ganimetlerin iktisadi açıdan çok ciddi bir rahatlık sağladığı söylenemez. Ayrıca mücahitlerin savaş için devamlı hazır durumda olmaları ve bütün savaş masraflarını herkesin kendi bütçesinden karşılaması zorunluluğu ekonomik yapıya çok büyük katkı sağlamıyordu. Bazı savaşlar sonunda ganimetler sebebiyle meydana gelen geçici bolluk uzun sürmüyordu. Medine’ye ilk ganimet Abdullah b. Cahş’ın Nahle’de Kureyş kervanını vurarak getirdiği ganimetti. Bu hadise savaşılması haram olan Recep ayında gerçekleştiği için Hz. Peygamber önce ganimeti kabul etmedi. Daha sonra seriyyenin yaptığı bu olayı vahiy onaylayınca ganimetten pay aldı.

Daha sonra Bedir zaferiyle Medine’ye bol miktarda ganimet gelmişti. Enfal suresi inerek ganimetlerin paylaşım şeklini açıklıyordu. Ganimetlerden beşte

biri yönetime ayrılacak geri kalan kısmı mücahitler arasında paylaştırılacaktı (Kur'an, 8/41). Bedir'in arkasından Karkara Küdr ve Karde gazalarından elde edilen ganimetler Müslümanları ve Medine'nin ekonomisini oldukça rahatlatmıştı. Umut'tan sonra yapılan Beni Müstalik gazvesinde elde edilen ganimet, silah ve şahsi eşyalar hariç 2000 deve ve 5000 koyunu bulmuştu. Cihadın hedefi ganimet elde etmek olmamakla beraber, cihada çıkışta etken olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Seriiye ve gazveler yoluyla ganimet gelirlerinin artması, Medine'ye göçün ve dolayısıyla da şehrin nüfusunun artışını da beraberinde getiriyordu.

Buhari Nadir oğulları Medine'den sürüldüğünde onlardan kalan ganimetler hakkında; Müslümanlar bu kuşatmada at ve deve koşturmadan bu ganimetler elde edildiği için ele geçen ganimetlerin Allah'ın ihsanı olarak tamamen Hz. Peygamber'e kaldığını söyler (Cevziyye, 1988, III, 167). Diğer rivayetlerde ise Nadir oğullarının yükleyerek götürbildikleri dışında geride bıraktıkları silah, hurmalık, arazi, hayvan ve ev gibi ganimetlerden Hz. Peygamber kendisine alacağını aldıktan sonra özellikle Ensar'ın müsaadesini alarak Ensar'ın ev ve arazilerinde kalan Muhacirlere dağıttığı anlatılır (Bedr, 1993, I, 228). Hicri beşinci yılda Beni Kureyza'nın cezalandırılmasıyla geride bıraktıkları arazi, hayvan, bahçe, mal ve evleriyle beraber, 1500 kılıç, 1000 mızrak, 500 kalkan ve 300 zırh mücahitlere paylaştırılmıştır (Bedr, 1993, I, 229).

Hz. Peygamber Huneyn gazvesinde elde edilen ganimetleri henüz Müslüman olmamış kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere (müellefeyi kuluba) dağıttı. Tarihçiler bu sınıfa dağıtılan develerin sayısının 24.000, koyunların ise 40.000 olduğunu rivayet ederler. Bunlar dışında ganimetin geri kalanını savaşa iştirak eden piyadelere kişi başına 4 deve ve 40 adet koyun; atlı olanlara 12 deve ve 120 koyun olarak dağıttığı rivayeti vardır (Bedr, 1993, I, 228). Medine'de cihat ilan edildiğinde, Muhacir/Ensar bütün Müslümanlar Allah'ın rızasına uygun olarak tebliğin gereği gaza ve seriyyelere katılıyorlardı. Her geçen gün İslam'a girerek Medine'ye göç eden muhacirlerin sayısı artıyordu. Gazvelerden elde edilen ganimetler bu muhacir mücahitlerin geçim kaynağı sayılırdı. Bir gazveden döndükten sonra bir diğeri için hazır olmak gerekiyordu. Düzenli bir ordu yoktu. Cihat ilan edildiğinde herkes kendi imkânları nispetinde atıyla, devesiyle, silahlarıyla sefere hazırlanıp çıkıyordu. Ganimetlerden gelen gelir çoğu zaman yine savaşlar için harcanıyor, ya da ihtiyaç sahibi olan kimselere tasadduk ediliyordu. Medine'de artan nüfus ihtiyaç sahiplerinin sayısını da artırıyordu. Ayrıca savaşlarda şehit olan Müslümanların aileleri ve yetim çocuklar da Müslümanların bakımına muhtaçtı. Müslümanlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, bunlara yardımda bulunmak için yarışıyorlardı.

Bazı yıllar Müslümanlar üzerinde ağır ekonomik sıkıntılar bırakarak geçiyordu. Hendek savaşında Müslümanlar açlıkla karşı karşıya kaldılar. Yiyecek

bulamadıkları için ağır iş ve kış şartlarında karınlarına taş bağladıkları rivayet edilir. Yine hicri sekizinci yılda Tebük gazvesine çıkarken aynı ekonomik sıkıntı içindeydiler. Hz. Peygamber sefere çıkılacağına donanma için yardıma çağırdığında, durumu iyi olan Hz. Ebu Bekir, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan gibi ticaretle uğraşan sahabeler bu sefer için mallarının tamamını ya da yarısını getirmişlerdi. Ayrıca Medine’de birçok fakir, miskin, evi barkı olmayan insan vardı. Hz. Peygamber işi gücü olmayan bu insanlar için mescidin yanında barınma imkânı sağlamış, onların yemesiyle içmesiyle ilgileniyor, zaman zaman onları evine götürerek yemek yediriyor, onlarla sohbet ediyordu. Suffe’de oturan bu kimsesiz Müslümanlar, diğer Müslümanların yardımlarıyla karınlarını doyuruyorlardı. Mescidin hemen yanında Hz. Peygamber’in devamlı yakınında olmak onlar için iyi bir eğitim imkânı sağlıyordu.

7.2. Ziraat ve Ziraat Ürünleri

Medine iklimi hurma ziraatı için çok elverişliydi. Medinelilerin çoğunun küçük hurma bahçeleri ve bahçelerinde sulama yapmak için açmış oldukları kuyuları vardı. Hurma halkın temel gıdası, yiyeceği, yolculukta seriyyelerde azığıydı, yemeğiydi. Yine üretip pazarladıkları en önemli ticaret mallarıydı. Hurma hicret sonrası İslami dönemde cahiliyede olduğundan daha çok ilgi ve hürmet gördü. Hz. Peygamber hurmayı bereket sembolü ve konumu itibarı ile de bir Müslüman mümin kimseye benzetmiştir: “‘Ağaçlardan bir ağaç vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç Müslümanın benzeridir. O hurma ağacıdır (İbn Hacer, 1989, IX, 577).” Muhacirler Medine’ye geldiklerinde hurma bahçelerinde çalıştılar. Bazıları bahçe satın alarak bizzat kendileri hurma yetiştirdiler. Beni Nadir ve Kureyza, Medine’den sürülünce hurma bahçeleri Muhacirlere ve Ensar’a dağıtıldı. Müslümanlar buraları ekip dikmeye başladılar. Nadir oğullarının hurma bahçeleri Avali (Güneyde yüksek bir bölge) de idi. Hz. Peygamber’in de burada bir hurmalığı vardı. Bu bahçeye Hz. Peygamber’in kölesi bakıyordu. Hz. Peygamber buradan gelen mahsulü hanımlarına paylaştırıyordu.

Cihatla meşgul olan Müslümanların bahçelerinde de köleleri ve işçiler çalışıyordu. Medine devamlı göç aldığı için Medine’nin bahçelerinde yetişen hurmalar halka yetmez hale geldi. İbn Ömer (Hz. Ömer’in oğlu) Hayber fethedilinceye kadar Medine’de hurmanın yeterli olmadığını, insanların hurmaya doymadıklarını söyler (Buhari, V, 83). Daha sonra Hayber, Fedek ve Vadilkura fethedilince, bahçeler ve ekin arazileri orada çalışan Yahudilerin elinde bırakıldı. Yahudiler bahçelerinde çalışmaya, hurma üretmeye devam ettiler. Ürettikleri hurma mahsulünü Müslümanlarla paylaştılar (Buhari, V, 84). Hz. Peygamber hurmanın hasat zamanı Abdullah b. Revaha’yı Müslümanların payını getirmesi için görevlendirirdi. Abdullah b. Revaha Hayber’e gider, hasat edilen

hurmayı iki öbek yapar, Yahudileri istediklerini almakta serbest bırakır, diğer öbek hurmayı (diğer yarısını) Medine'ye getirirdi (Bedr, 1993, I, 232). Medine halkının ekmeği arpa ekmeğiydi. Medine'de hurmadan sonra ikinci sırada arpa ziraatı yapılıyordu. Bazı açık tarlalarda ve hurma bahçelerinin ortalarında arpa ekiliyordu. Buğday yaygın değildi. İlk buğday ekenin Talha b. Abdullah Temimi olduğu rivayet edilir (İbn Sa'd, III, 222). Daha sonra buğday üretimi Medine'nin kuzeyindeki Kanat vadisi etrafındaki arazilerde ve sellerin toplanma yeri olan Zeğabe mevkiinde yaygın olarak yapılmaya başlandı. Ayrıca Medine'de Akik vadinin kuzeyinde yüksek yerlerde üzüm bağları vardı. Yine ihtiyaca binaen bazı sebze ve meyveler de yetiştiriliyordu.

Sahabenin cihatla meşgul olması, ziraatı olumsuz etkiliyordu. İklmiden kaynaklanan bazı kıtlık yılları da Medine halkına çok zor günler yaşatıyordu. Bu yılların en belirgin olanları hicri beşinci yılın kışındaki Hendek ve dokuzuncu yılın yazındaki Tebük seferi zamanlarında çok darlık ve kıtlık çekilmişti (Umeri, 1992, 162,251). Ziraatla uğraşan halk, savaşlar nedeniyle yeterli çalışmayı yapamıyordu. Köle ve mevali sahibi olmaları, bu işlerin yürütülmesini nispeten kolaylaştırıyordu. Mekke'nin fethine kadar Medine'nin hızla artan nüfusu karşısında üretilen ürünler ihtiyaçların karşılanmasına yetmiyordu. Ticaret kervanları çoğunlukla ihtiyaç maddelerini dışardan getiriyorlardı. Özellikle de yiyecek olarak arpa ve buğdayın yeterli olmadığı yıllarda, bazı Yahudi tüccarlar Medine'ye Şam'dan buğday getirir, Medinelilerden hurma satın alırlardı (İbn Hacer, 1989, III, 437).

7.3. Ticaret ve Ticaret Pazarları

Daha önce Medine'de Yahudilerin tekelinde olan ticari hayat, Muhacirlerin gelmesiyle yeni bir boyut kazandı. Mekke'nin ticari tecrübesiyle doğruluk ve dürüstlüğü beraberlerinde getiren Müslüman muhacirler, faiz ve tefeciliği de kaldırarak Medine'deki pazarlara hâkim oldular. Bu tüccarların içinde Hz. Ebu Bekir, Abdurrahman b. Avf, Amr b. As ve Talha b. Ubeydullah gibi son derece tecrübeli kimseler vardı. Önceleri çarşılarda kumaş ve giyim eşyası satarak ticaret yaparken daha sonra Şam ve Yemen gibi yerlerden mal getirip götürmeye başladılar. Yahudilerin sürülmesiyle ortaya çıkan boşluğu kısa sürede doldurdular.

Medine'nin en önemli ve büyük pazarı Beni Kaynuka Yahudilerinin hâkim olduğu Kaynuka pazarıydı. Hz. Peygamber Müslümanlar için yeni bir pazar oluşturmak istedi. Özellikle Kaynuka oğulları kovulduktan sonra onların pazarında alış veriş yapılmasını hoş karşılamadı (Semhudi, 1984, II, 747). Bu pazara alternatif olarak mescidin batısında kuzeyden güneye uzanan 500 metre genişliğinde ve 100 metre eninde bir yeri pazar yeri olarak ilan etti ve oraya çadır

kurdu. Yahudi Kab b. Eşref, Hz. Peygamber’in bu faaliyetinin Yahudi ticareti için ne anlama geldiğini çok iyi bildiğinden bu yerin bir parçasının kendisine ait olduğunu ileri sürerek Hz. Peygamber’in kurduğu çadırın iplerini kesmiştir. Hz. Peygamber; “Önemli değil. Onu öyle bir yere taşıyacağım ki, bundan daha çok kızıcağım” diyerek, Medine pazarı denilen yere ayağını vurarak; “İşte sizin pazarınız. Burada devamlı, sabit köşeler yerler edinmeyin; burada hiçbir vergi de alınmayacaktır” diyerek, Saide oğullarının mezarlığı olan bu yeri onlardan isteyerek orayı eski mezarlardan arındırıp yeni bir pazar yeri ihdas etti (Semhudi, 1984, II, 748).

Bu yeni pazarın yeri yerleşim merkezinin dışında kalıyordu. Vergi alınmaması malını pazarlamak isteyenler için oldukça cazip geliyordu. Hz. Peygamber burada dükkân yapmayı, çadır kurmayı yasaklamıştı. Satıcı sabahtan geliyor, malını sergiliyor, sattığını satıyor, satamadığını evine götürüyor ertesi gün tekrar geliyordu. Kimsenin özel bir yeri yoktu. Her gelen boş bulduğu beğendiği bir yerde malını pazarlıyordu. Hz. Peygamber bu pazarı denetliyor, bu esnada ticaretle ilgili kuralları da satıcılara tüccarlara hatırlatıyordu. Bir defasında yiyeceğin ıslak kısmını alta koyan satıcıya kızarak; “Bizi aldatan bizden değildir” demişti (Müslim, II, 11).

Bu pazara tüccarlar Şam, Yemen, Necid, Mekke gibi yerlerden geliyorlardı. Şam’dan gelenler; buğday, arpa, eritilmiş yağ, un, bal, incir, kumaş gibi ticaret eşyaları getiriyorlardı. Bazen Mekke’den hurma almak için gelenler; hırka, cübbe, sarık, koku gibi Çin ve Hint mallarını getirip pazarlıyorlardı. Pazarın bir de hayvan satım bölümü vardı. Süleym oğulları deve, at, koyun getiriyorlardı. Bazı kadınlar yağ, yün, koku ve kumaş gibi mallar satıyorlardı.

Medine’de Müslümanlar seriyye ve gazvelere çıktıkları için Medine dışına ticari seyahatlere gidemiyorlardı. Belki çok azı ticari yolculuğa çıkma imkânı buluyordu. Ticari seyahata çıkamayanlar da Mekkelilerin yaptığı gibi, ticari yolculuğa çıkanlara taşıma ücreti ödeyerek ihtiyaç duydukları malları ısmarlıyorlardı. Ebu Muallak Ensari isimli sahabe kendisi için ve isteyenler için Şam ve Fars’a ticari sefere çıkıyordu (İbn Hacer, IV, 182).

7.4. Sanatlar

Hicret’ten önce ve sonrasında Evs ve Hazrecliler sanatla uğraşmıyorlardı. Özellikle kuyumculuk, demircilik gibi toplumun ticari ve zirai ihtiyaçlarına yönelik sanatları Yahudiler ve kölelikten azat edilmiş mevali yapıyordu. Ziraat toplumu olan Medine için demircilik önemli sanatlardandı. Ayrıca savaşlar için kılıç, kalkan, mızrak, ok ucu gibi silahların ve bir takım evde kullanılan kap-kacak gibi eşyaların yapımı önemliydi. Muhacirlerden Habbab b. Eret Mekke’de iken demirciydi, Medine’de de aynı sanatını devam ettirdi.

Demircilik yapan Yahudiler Medine'den çıkınca demirci dükkânları (demirciler) azaldı. Yine Yahudilerin yaptığı kuyumculuk da onların çıkarılmasıyla Medine'de önceden çok yaygın iken, yok denecek kadar azaldı. Bu durum Arapların sanatlara karşı ilgisiz olduklarını ve sanata hor baktıklarını gösteriyor. Öyle ki artık Medine'de ihtiyacı karşılayacak malzeme üretilemiyordu. Onun için insanlar ihtiyaçlarını Yemen ve Şam'dan gelen kervanlardan karşılamaya başladılar. Bu sebeple Hz. Peygamber, Hayber'in fethinde esir alınanlardan 30 tane demircinin silah yapımında çalışmak üzere Medine'de Müslümanlar arasında kalmasını emretti (Kettani, 1991, II, 300).

Diğer taraftan Medine'de kadınlar, kumaş dokuma ve kumaş boyama işlerini yapıyorlardı. Ensar'dan bir kadın kendi eliyle dokuduğu bir bürdeyi Hz. Peygamber'e hediye etti. Hz. Peygamber de bu hediyeyi kabul etti (İbn Hacer, IV, 143). Yine Medine'de sosyal hayatın bir gereği olarak inşaat işlerinde çalışan duvar ustası ve marangozlar da vardı. Medine'ye ilk geldiklerinde Muhacirlerin de yaptığı, genellikle kölelerin ve mevalinin çalıştığı kasaplık, dericilik ve bahçe sulama gibi işler de vardı. Selman'ı Farisi'nin yaptığı el sanatlarından sayılan hurma yapraklarından yapılan hasır ve sepet örücülüğü de yaygın olarak yapılıyordu (Kettani, 1991, II, 315).

7.5. Hayvancılık

Medine'de ziraatla beraber diğer önemli bir gelir kaynağı da eskiden beri hayvan besiciliği idi. Halkın büyük çoğunluğunun Medine civarında bulunan otlaklarda otlatıkları sınırlı, az sayıda hayvanları vardı. Fakat birçok Medineli zengin de, büyük gelir elde ettikleri çok sayıda hayvan sürüleri vardı (Bedr, 1993, I, 107). Medine'de koyun, keçi, deve gibi hayvanlar yoğun olarak beslendiği halde, sığır besiciliği oldukça azdı. Ayrıca savaşta ve yolculukta kullanmak üzere at yetiştiriciliğine özel bir ehemmiyet gösteriyorlardı. Ziraat işlerinde daha çok katır ve eşek kullanıyorlardı (Bedr, 1993, I, 108).

Medine'de çeşitli fetihlerle birlikte elde edilen ganimetlerin büyük bir kısmını da özellikle deve, koyun ve at gibi hayvanlar oluşturuyordu. Ganimetlere dayalı olarak, Medine'de hayvan sayısı artmıştı. Bu da ekonomik olarak Medine için yeni bir servet kaynağı idi. Halkın hayvanları olduğu gibi devletin de Beytülmale ait ganimet geliri savaş için hazırlanan atlar, özel korularda yetiştirilen sadaka develeri ve koyunları vardı. Hz. Peygamber savaş için biniciliği ve hayvan yetiştirmeyi devamlı teşvik ederdi (Bedr, 1993, I, 233). Ayrıca Medine'de büyük hayvan pazarları kuruluyor ve buralarda koyun, at ve deve gibi hayvanlar; yün ve yağ gibi hayvan ürünleri satışa sunuluyordu (Bedr, 1993, I, 237). Yine Medine pazarlarından olan Zebale pazarında da 80 kadar devenin aynı anda satışa sunulabildiği bir hayvan satış yerinden bahsedilir ki, bu da hayvan alım-satımının

canlı olduğuna delalet etmektedir (Bedr, 1993, I, 101-102). Medine civarında bulunan birçok kabilenin geçim kaynağı da hayvancılıktı. Mesela Medine yakınlarında bulunan Kelb kabilesi Hz. Peygamber zamanında en çok koyun besleyen kabile olarak hadislere konu olmuştur.

8. Aile Hayatı

İslam’ın aile ilgili koyduğu kurallarla Medine toplumunda en açık köklü yenilik ve değişiklikler aile alanında yapılmıştır. Kur’an teşri/kural koyma konusunda aileye ilişkin çok geniş bir muhteva ile aile konusunu ele alır. Allah indinde insanların eşit olduğu esastan hareketle, Kur’an’ın eğilimi, ferdi hakları (kadın/erkek) pekiştirme yönündedir (Hodgson, 1995, 122). Medine’de nazil olan aile ile ilgili ayetler Yüce Allah’ın mümin aile için öngörmüş olduğu, olması gereken ilkeleri belirlemiştir.

Hz. Peygamber’in aileye ilişkin düzenlemelerinin merkezinde, Kur’an’ın evlilik hakkındaki kuralları vardır. Bu kurallar Arapların mevcut evlilik tarzlarını bazı değişikliklerle evrenselleştirmiştir. Baba, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile güçlendirilmiş; çocuklarının ve karısının geçiminden sorumlu olan erkek, kendi ailesini ve karısının ailesini devre dışı bırakabilecek geniş yetkilere sahip olmuştur. Çocuklar babaya ait oluyor ve miras öncelikle çekirdek aileye kalıyor, kabileye dağıtılmıyordu. Önceden dikkate alınmayan sütkardeşliği/anneliği ilişkileri de, kan bağı ilişkilerine eşit kılınmıştır (Hodgson, 1995, 122).

Hz. Peygamber ev ve aile hayatına çok önem verirdi. Bekârlığı kınarken evlenmeyi teşvik eder, mutlu bir aile yuvasının kurulması için gayret gösterirdi. İmkânı olduğu halde evlenmeyen kişiyi şeytanın kardeşi olarak niteler, bekârlığı Hristiyan rahiplerinin yolu, evliliği ise kendi sünneti ve ümmetinin yolu olarak açıklardı. Hz. Peygamber bekâr olan bir sahabenin bekârlığına şükretmesi karşısında; “Öyleyse sen Şeytan’ın kardeşisin, Ya Hristiyan rahipleri gibi yaparsın, onlardan olursun. Ya da bizim sünnetimize uyar bizim gibi yaparsın. Sizin en şerhileriniz bekâr olanlarınızdır” diye mukabele etmiştir (İbn İdris, 1992, 240).

Müslümanların evlenebilmesi için düğün ve nişan masraflarının asgariye indirilmesini tavsiye ederdi. Medine’de düğün yemeği vermek yaygın uygulamalardan idi. Evlenecek olanların israfa ve lükse kaçmadan düğün yemeği (velime) yapmalarını emrederdi. Ayrıca evlenen kimseye; “Allah sana mübarek eylesin. Bir koyunla bile olsa davet yap (Buhari, V, 141)” buyurarak dua eder, düğünde davetin önemine işaretle, israfa kaçılmamasını da bilhassa öğütlerdi. Düğünde def çalınmasını, meyve ve şekerler dağıtılmasını, ziyaretçilerin bunları kapışmalarını tavsiye ederdi (İbn İdris, 1992, 241).

Hz. Peygamber düğünlerde kadınların kendi aralarında eğlenmelerinin cevazına işaretle; Hz. Aişe’nin bakımını üzerine aldığı Ensarlı bir kızı evlendi-

irken, bu düğünde oyun ve eğlence ile ilgili her hangi bir faaliyet göremeyince; Ensar'ın bundan hoşlanacağını belirterek Medine'de şarkı söyleyen Zeyneb ismindeki kadını kendisi düğün evine gönderir (Buhari, VI, 140). Bir düğün esnasında elindeki defle şarkı söyleyen Ümmü Nebit'i gören Hz. Peygamber bunun sebebini sorar. Kadın düğün yaptıklarını ifade edince Hz. Peygamber onun şarkısına bir ilavede bulunur (Savaş, 1995, IV, 423). Evlilik törenlerinde Hz. Peygamber'in def çalınarak şarkı söylenmesini bizzat teşvik ettiğini biliyoruz. Hz. Peygamber nikâhın düğünle kutlanmasını, kadın ve genç kızların çalgı ve şarkılarla eğlenmesini bir ihtiyaç olarak görüyor ve kabul ediyordu. Nikâhın gizli tutulmayıp duyurulması için def çalarak kutlanılmasını tavsiye ediyordu (Buhari, VI, 49,63).

İslam dini evlenme/nikâh konusunda pek çok toplumda olduğu gibi dış evliliği (exogamie) esas almış, bunun sınırlarını yeniden belirlemiştir. Önceden sadece analar, kızlar, kız kardeşler, halalar ve teyzeler mahrem (aileden) sayılırken; üvey anneler, erkek ve kız kardeşlerin kızları, sütanneler, süt kız kardeşler, kayın valideler, üvey kızlar, oğulların karıları (gelinleri) nikâhlama ve iki kız kardeşi bir arada alma yasaklanarak, yani evlenme yasağı kapsamına alınarak, bunlar da mahrem (aileden) sayılmıştır (Aydın, 1991, 203).

Aileyi çekirdek aile ve geniş aile olarak ele aldığımızda; kabilecilik anlayışının hâkim olduğu bu toplumda evlenenler çekirdek aile olarak yeni ev kursalar bile, ana aile ile iç içe sayılırlar. Çünkü kabileler içinde klanlar (sop, semiyeye) bulunduğu için çekirdek aile oluşturanlar da ana aile ile beraber aynı utum/kale içinde oturuyorlardı. Bu şekliyle aile yapısı modern aile değerlendirmesi bakımından geniş aile tipini de aşıyordu. Çünkü bunlar bir çatı altında oturmasalar bile aynı sitede güçlü aile bağlarıyla bağlı olarak beraber yaşıyorlardı. Neccar, Esed, Haşim, Zühre oğulları gibi aileye nispet edilen bağlarla geniş bir aşiret ya da kabile birliği halindeydiler ki, bu durum bir üst aile birliğinin tezahürüdür.

İslam'da kadınlar hukuki çerçevede nikâh, hibe, şuf'a, ida/emanet verme, icare, iare, vekâlet, şirket, kısmet, dava, ikrar, sulh, vasiyet gibi sosyal ve ekonomik tüm haklarda erkeklerle eşit tutulmuştur. Üstelik bu, akit, sözleşme ve muamelat gibi konulardaki işlemlerde eşinin izni şart değildir. Kadın ücrette de erkeğe eşittir. Ailede kendisine ait unvanını (soyadını) taşıyabilir. Ancak şehadet ve verasetteki bir iki nokta, sistem farkıyla ilgili istisnai durumlardır (Aydın, 1991, 206).

İslam'da nikâh akdiyle başlayan evliliğin sona ermesi ölüm ve boşanma yoluyla olur. Boşanmanın ahlaki ve hukuki boyutları vardır. Doğal olarak devam etmesi istenen aile kurumunun yürütülmesine imkân kalmadığında, sevimsiz bir helal olarak tanımlanan boşanma/talak ruhsatıyla evlilik feshedilir. Talak (boşama) uygulaması ahlaki ve hukuki iki cepheyi ihtiva eden bir ilkedir. Tam

boşanma gerçekleşmeden önce vazgeçme, geri dönme, düşünme gibi bütün yollar denendikten sonra düzelme imkânı yoksa o zaman talak gerçekleştirilir. İslam dini kadının lehine boşanmayı hem kolaylaştırmış, hem de ciddileştirmiştir. Cahiliyede erkek kadını sık sık boşar, geri alır; tamamen boşamayarak nikâhlısı gibi göstererek başkasıyla evlenmesine de mani olurdu. Kur’an kadına yapılan bu zulmü ortadan kaldırmış, bu konuda söylenecek bir söze bile dikkat edilmesi gerektiğini ihtar etmiş, ciddiyetsizliklere ceza getirmiştir. Eşini bir mahremine benzetme boşboğazlığı olan zihar uygulaması bunun en açık örneğidir. Bu boşboğazlığı yapan kişi, bir köle azat etmek, iki ay oruç tutmak ya da altmış fakiri doyurmak gibi cezaları yerine getirmek zorunda bırakılmıştır (Kur’an, Ahzab 33/4; Mücadele 58/2-4).

Arap toplumunda erkeğin karısını dövme âdeti yaygındı. Hz. Peygamber bu kötü âdeti kaldırmaya çalışmış ve kadınlar hakkında Müslümanlara şöyle buyurmuştur: “Kadınlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onları Allah’ın emaneti olarak aldınız. Allah’ın kelimesiyle onlar size helal oldu. Sizin onların üzerindeki hakkınız, hoşlanmadığınız birini evinize sokmamalarındır. Eğer bunu yaparlarsa yaralamadan onları dövün. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, rızıklarını ve giyimlerini örfe göre üstlenmenizdir... (Ebu Davut, 1981, II, 462).” Dövme gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalınırsa; bunun yaralamayacak derecede hafif olması gerektiğini bildirmiştir. Kur’an’da Müslümanlara “üsvetün hasene/en güzel örnek” olarak gösterilen Hz. Peygamber’in hiç bir kadına ve köleye bir fiske bile vurmadığını Hz. Aişe bildirmektedir (Buhari, VI, 153; İbn Sa’d, VIII, 204-205).

Abdullah b. Ömer; “Hz. Peygamber devrinde hakkımızda ayet nazil olur korkusuyla hanımlarımıza elimizi ve dilimizi uzatmaktan sakınırdık. Hz. Peygamber vefat edince dilimizi ve ellerimizi onlara uzattık (Buhari, VI, 146)” diyerek, Hz. Peygamber devrinde kadına haksızlık yapılmasının nasıl önlendiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber devrindeki bu anlayış, kadınların kocalarına her konuda boyun eğmemelerini ve zulme karşı ayaklanmalarını ve haklarına sahip çıkmalarını sağlar. Hz. Ömer kadınlardaki bu uyanış ve direnişin Ensar kadınlardan mülhem olduğunu ifade ile şöyle der: “Biz Kureyş topluluğu kadınlardan üstündük (onlara galiptik). Medine’ye geldiğimiz zaman kadınların Ensar’a galip olduklarını gördük. Bizim kadınlarımız da onların huyunu edinmeye başladılar... (İbn Sa’d, VII, 182-183).”

Rivayet edilen bu olaylardan cahili dönemde Mekke kadınlarıyla, Medineli kadınlar arasında oldukça açık farkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Medine’de cahiliye döneminde kadınlar daha saygın, etkin ve gerek erkekler üzerinde, gerekse toplumda söz sahibi idiler. Ayrıca Yesribli kadınların hayatında, Mekkeli kadınlarda olduğu gibi açıktan fuhşun çok yaygın olduğunu görmüyoruz. Bu konuda da Yahudilerin kadınlar konusundaki tutum ve uygulamaları Yesribli müş-

rik Araplar üzerinde etkili olmuştur. Çünkü Yahudilerde zina yasaktı ve cezası idamdı (Ateş, 1995, II, 289).

Ev içinde kullanılan eşyalar sade basit ve ihtiyaca yönelik malzemelerden oluşuyordu. Kendisi yerde hasır yaygı, hurma lifinden veya yünden doldurulmuş minder/yatak üzerinde oturuyor ve yatıyordu. O dönemde Medine'deki evlerde aydınlatma için, bir kaptaki yağ içine konan fitil yakılarak aydınlanma sağlanıyordu (Ateş, 1995, II, 289). Evlerde demirden, camdan, taştan, ağaçtan, bakırdan, topraktan, tunçtan ve deriden imal edilmiş çeşitli kaplar kullanılıyordu. Deriden yapılmış kaplar, tulumlar, içindeki malzemeyi soğuk tutan çift katlı kırbalar, ahşaptan bardak, tabak ve yemek kapları, hurma kütüğünden oyulmuş fiçılar ve saplı kovalar evde kullanılan ihtiyaç malzemelerinden idi. Ayrıca taş ve topraktan yapılmış çeşitli tencere ve çömlekler mevcuttu. Değişik sıvıların konulup, muhafaza edildiği su, süt, zeytinyağı, bal, tereyağı gibi gıdaların saklandığı kaplar vardı (Bozkurt, 1995, V, 57-59).

O dönemde evlerin iç duvarları kireçle ve içine katılan boya ile badana yapılırdı. Evlerin camları perdelerle kapatılırdı. Evlerde banyo olmadığı için banyo örtü ile ayrılan bir yerde yapılırdı. Tuvaletler ise evin dışındaydı. Hz. Peygamber ev eşyası olarak erkek ve kadın için birer yatağın, bir tane de misafir için meşru olduğuna ve fazlasının gereksizliğine işaret etmiştir (Kapar, 1997, 119).

Medine'de Dini Hayat

İslam dini kendisini fert ve toplumu her türlü şirkten temizleyerek tevhide ulaştırmak gayesiyle gönderilmiş ilahi bir din olarak takdim eder. İslam dininin ana gayesi, cemiyet hayatının sosyal bir olgusu olan Tevhit'in fert ve toplum hayatına yerleşmesidir (Bilgiseven, 1985, 126). Son derece dinamik, gerçekçi ve yeniliklere açık bir din olan İslam dini, akidesinin temelini oluşturan "Tevhit/Birlik" inancı ile en mükemmel ve ideal bir sosyal kaynaşma, kenetlenme, birleşme ve bütünleşme prensibini ortaya koyar. Her türlü grup, tabaka ve çevreden olan insanlara; "Ey iman edenler" hitabıyla; yine "Müminler kardeşler (Kur'an, Hu-curat 49/10)" ilkesiyle sosyal statü, farklılık ve tezatları eritip kaynaştırmakta ve bir tek Allah'a kulluk inancı etrafında onları birleştirerek adeta yekvücut yapmaktadır. İslam teorik ve pratik ilkelere sahiptir. İslami tebliğin Mekke dönemi, tevhidin teorik anlatımıyla yeni bir kültürel sistemin kuruluş evresi olarak özetlenebilir. Hz. Peygamber'in Medine dönemi ise, bu kültürel değerlerin pratiğe aktarılması, bu değerler üzerine sosyal bir sistemin inşası evresidir. Yani Mekke'de yapılan kültürel mücadele Medine'de de devam ederek, dinin emir ve yasaklarla, ibadetlerle pratik hayata yansarak cemaatleşme, ümmet olma ve millet olma sürecini gerçekleştirme evresidir.

Hız. Peygamber tevhit inancını inanç ve ibadet boyutuyla Medine’de yerleştirmeyi başarmış, toplumu şirkten arındırarak muvahhit İslam toplumunu kurum ve müesseseleriyle gerçekleştirmiştir. Hız. Peygamber Yesrib’e geldiğinde toplumsal bir direnişle karşılaşmadı. Arap Evs ve Hazrec kabileleri, kendi içlerinden bir peygamber bekleyen Yahudi komşularına karşı bu yeni semavi dine iştiaqla sarıldılar. Yine bu Evs ve Hazrec kabileleri siyasi olarak Yesrib’de üstün konumda olmalarına rağmen savaşlarda birçok liderlerini kaybetmiş oldukları için Hız. Peygamber’in liderliğı etrafında kolayca toplanmışlardır. Hız. Aişe bu durumu şu sözleriyle izah eder: “Evs ve Hazrec’in ileri gelenlerinin helak olduğı kanlı Buas Savaşı, Medinelilerin İslam’ı ve Hız. Peygamberi kabul edebilmeleri için Allah’ın Rasulüne bir ikramıydı (Semhudi, 1984, I, 218).”

1. Medine: Teoriden Pratiğı Geçiş

Kur’an’ın vahiy sürecine baktığımızda, nazil olan ayet ve surelerin Mekki ve Medeni olmak üzere ikiye ayrıldığını ve bunların muhteva bakımından farklılık arz ettiğini görürüz. Hicretten önce Mekke’de nazil olan ayetlerde, Allah’ın varlık ve birliğı, peygamberliğe iman, kıyamet, ahiret, hesap, müşrikliğe yöneltilen tenkitler gibi itikadi konular hâkimdir. Medine döneminde nazil olan ayetlerde ise, daha çok toplumsal, hukukî, ailevî, ibadet hayatıyla ilgili, pratik ahlaka müteallik ve siyasal düzenlemelerin yani toplumun dünyevî ve sosyal yaşantısı ile ilgili hükümlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Hız. Peygamber daha ilk ibadethaneyi, hicret yolunda iken Kuba’da mescit inşa ederek yapmıştı. Yine Medine’ye yerleşir yerleşmez şehrin tam merkezine Mescidi Nebinin yapımına girişti. Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde mescidin çok büyük yeri ve önemi vardı. Çünkü insanlık tarihi boyunca, aile, klan ve kabilelerin daha geniş sosyal ve siyasi bir birlik oluşturabilmeleri, bir mabedin etrafında müşterek bir ibadet grubunun oluşması şeklinde vuku bulmuştur.

Namaz ibadeti için Mescide gelen Müslümanlar (Ensar ve Muhacir) Hız. Peygamber’in etrafında toplanıyor, orada ibadetle, ahlaki esaslarla ilgili bilgileri öğreniyorlardı. Artık Medine’de yaşanan günlük hayat Mescitten yönlenecek, insanlar bütün yaptıkları işlerin dini, ahlaki değer ve boyutlarını öğrenerek hemen pratiğı geçiriyorlardı. Yeni toplum iman ve ibadetle salih amelleri günlük ve sosyal hayatına uyguluyordu. Helal ve harama dair bütün bilgiler burada öğreniliyor, cezalar burada uygulanıyordu.

Mekke’de iman ve inançla ilgili ayetler inmişken, artık Medine’de bir ileri merhale olarak ibadetle, muamelatla ilgili emir ve hükümler kısım kısım inerek toplum tekâmüle doğru götürülüyordu. Toplumun durumuna uygun tedrici

olarak ayetlerin nüzulu fertleri ve toplumu her gün bir adım ileri tekâmüle götürüyordu. Toplumsal yapının kumu, taşı, harcı olan ibadetler binayı yükseltiyordu.

2. İbadetler ve Toplumsal Yapıyı Pekiştirici Rolü

Diğer bütün dinlerde olduğu gibi İslam'da da inançların pratik ifadesi olan ibadetlerin toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi ve kolektif bilincin oluşmasında önemli rol oynadığı açıktır. İslam'da dinin temeli kabul edilen namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler tamamen fertte başlayan fakat toplumda sonuçlanan ibadetlerdir. Mescitte cemaatle beş vakit kılınan günlük namazlar, haftada bir Cuma namazı, ramazan gecelerinde kılınan teravih namazları ve yılda iki defa kılınan bayram namazları dereceleri farklı birer şuradır. Hz. Peygamber döneminde yan yana gelmeleri bile mümkün olmayan fertçi bedevilerin İslam'ın eşitlik ve kardeşlik ilkesine uygun olarak namazlarda aynı safta toplanmış olmaları namazın sosyal gücünü açıklamaya yeter niteliktedir (Aydın, 1991, 121).

Belli bir zenginlik ölçüsüne sahip olan Müslümanların dini bir ibadet olarak sırf Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine zekât, fitre ve sadaka vermeleri; dünyanın dört bir yanından bütün Müslümanların hacda ihrama bürünerek Kâbe etrafında tek vücut halinde kenetlenmeleri kaynaşmanın bütünleşmenin birer göstergesidir (Günay, 1993, 248). Namaz, zekât, hac ve oruç ferdî ve dinî birer ibadet oldukları kadar aynı zamanda sosyal yapıyı pekiştirici ibadetlerdir.

Hac, umre, oruç ve kurban gibi bazı ibadetler İslam'dan önce de bilinmekte, aslından uzaklaşmış şirke bulaşmış olarak yapılmaktaydı. İslam bu ibadetlere bir ölçüye bağlı olarak yeniden şekil vermiş, özellikle de sosyal fonksiyonlar kazandırmıştır. Allah ile kul arasındaki bu ilişkiler/ibadetler, asli hüviyetine kavuşturularak, tevhide dayalı bir inançla günlük hayata yön veren bir dinamizm kazanmıştır.

2.a. Namaz

Namaz ibadeti hicretten önce Hz. Peygamber'in miracında farz kılınmış, günde beş defa eda edilmek üzere yaratıcının huzuruna çıkılan bir ibadettir. Allah Teâlâ'nın namazı günde beş defa farz kılmasının fert ve toplum açısından birçok hikmetleri vardır. Her şeyin kendisine secde halinde olduğunu bildiren Allah Teâlâ namaz ibadetiyle günde beş defa insanı da kendisini tesbih etmeye çağırmıştır.

Hud suresinde doğrudan ferde namaz kılması emredilirken, Taha suresinde aileye namazın emredilmesi ve onun zorluklarına karşı sabredilmesi gerektiği daha Mekke'de inen ayetlerde beyan edilerek, Müslümanların namaz kılma-

larının gerekliliği vurgulanmış oluyordu. Günde beş vakit namaz kılmak, miraca yükselmek demektir. Hz. Peygamber bir hadislerinde: “Namaz, Müminin, ilahi huzura yüceliştir(mi’racıdır)” buyurarak, insanın varabileceği en yüksek yakınlık noktasına; namaz kılmaktaki asıl gayeye ve ulviyete dikkat çekmiştir (Hamidullah, 1993, II, 731-733).

Ruhi ve manevi yönden tam bir eğitim olan namazın aynı zamanda sosyal etki ve yankıları da vardır. Günde beş defa bir köy ya da mahallenin insanlarını bir araya toplar. Haftada bir defa şehrin sakinlerini bir araya getirir. Nitekim Medine’de Hz. Peygamber’in sağlığında 10 tane daha kabilelerin oturdukları mahallelerinde camiler vardı. Kabileler vakit namazlarını burada kılıyor, Cuma namazı için Mescidi Nebi’ye geliyorlardı. Medine’nin bütün sakinleri bir merkezde toplanıyor ve Hz. Peygamber’in hutbe ve emirlerini dinliyorlardı (Hamidullah, 1993, II, 771).

Cemaatle namaz kılmak, sosyal açıdan fertler ve toplum üzerinde birçok maddi manevi faydalar hâsıl eder. Aynı kibleye aynı gayelerle yönelmiş, bir imamın arkasında aynı komutla hareket eden bir toplumda namaz, kardeşlik, sevgi, saygı, mümin kardeşinin hukukuna riayet gibi duyguları tazeleyen, geliştiren, güçlendiren bir faktördür. Bir imamın arkasında ve önderliğinde bir tek Allah’a kulluk için zengin-fakir, işçi-patron, amir-memur, köylü-şehirli, saflar halinde toplanmış bulunan bütün mesleki, sosyal, ekonomik ve kültürel statü farkları ve imtiyazları bir kenara bırakarak kenetlenen bir cemaat kaynaşma ve bütünleşmenin canlı bir örneğidir. Bunlar hiçbir kanun ve emirle gerçekleştirilemez. İşte Medine toplumu Hz. Peygamber’in arkasında bu şekilde birbirine bağlanmış, kenetlenmiş bir toplum oldu.

Fert ve toplum temizliği açısından günlük namaz abdesti, gusül, beden üzerinde temizlenecek yerlerin temizlenmesi, saç-sakal bakımı, mescide güzel ve temiz elbiselerle gelme zorunluluğu gibi ilkeler düzenli, temiz ve tertipli bir toplumun oluşmasına katkıda bulunan ilkelerdir (Kur’an, Araf 7/31). Toplu halde bir imamın arkasında düzenli saflar oluşturarak namaz kılınması; disiplin ruhunu geliştiren, düzen, tertip ve intizamın yerleşmesine yardım eden, bir ordu ve komutan disiplini içinde Allah’a ibadet ederken düşmana korku, dost olanlara güven ve huzur veren bir davranıştır.

Yesrib’de müşrik Araplarda namaz ibadetinin yapıldığını görmüyoruz. Bu da bize Hz. İbrahim’in dininde mevcut olan namazın zamanla cahiliye Arapları tarafından terk edilip unutulduğunu gösteriyor. Yahudilerin günde beş defa namaz gibi ayakta durarak, rükû ederek, secdeye vararak sessiz dualar okuyarak namaza benzer bir ibadet yaptıkları, dinlerinde böyle bir ibadet olduğu söyleniyor (Ateş, 1995, II, 226,275). Fakat Medine Yahudilerinin bunu yaptıklarına dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değil.

2.b. Oruç

Hicret'in ikinci yılında farz kılınan oruç ibadeti, Kur'an'ın da bildirdiği gibi daha önceki ümmetlere de emredilmiş bir ibadetti. Ancak Kur'an orucun ne kadar olduğu, hangi ayda tutulacağı, kimlere vacip olduğu, oruca başlama ve bitirme zamanı ve yiyip-içme süresi gibi sınırları belirleyerek yeni bir şekil ve uygulamayla orucu yeniden yapılandırdı.

Farz olan oruç, yemeden içmeden gün boyu nefsin arzu ve isteklerinden uzaklaşarak yerine getirildiğinde, ferdi beden ve ruh açısından eğiten bir ibadettir. Bu ibadet kişiye sabır, tahammül, dayanma, nefesine hükmetme, bedene ve ruhuna hâkim olma iradesi kazandırır. Oruç ibadeti insanda var olan güzel melekî kabiliyet ve sıfatları geliştirip ortaya çıkarmayı hedefler. Sağlam karakterli, güzel ahlak ve huy sahibi fertlerin yetişmesini sağlar. Bu fertlerden meydana gelen sağlam karakterli bir toplum da kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Aynı zamanda, aynı gayelerle oruç tutan toplumda oruç sayesinde eşitlik, ortak duygu ve davranış psikolojisi gelişerek toplumsal kenetlenme sağlanır. Bu kenetlenme toplumu dağılmaktan, çözülmekten koruduğu gibi toplum fertlerini kinden, bencillikten, maddecilikten kurtarır.

Cahili dönem Yesrib'de Yahudilerin bayram mahiyetinde bir gün Aşura orucu; ekim ayının sonunda Tişri (Keffaret) orucu tuttukları bilinmektedir. Ayrıca Yahudilerin tarihlerindeki bazı acıklı günler için mecburi olmamakla beraber oruç tuttukları; yine sükût orucu olarak bilinen susarak nefislerini terbiye etmek için tuttukları bir oruç çeşidi daha vardı. Yahudilerden etkilenen müşrik Arapların da Aşura ve Sükût orucu tuttukları rivayet edilir (Ateş, 1995, II, 279-280).

Görüldüğü gibi oruç İslam'dan önce var olan; Yesrib'deki Yahudiler tarafından çeşitli şekillerde icra edilen; Yahudilerden etkilenen müşrik Arapların da tuttuğu bir ibadetti. İslam dini orucu yılda bir ay Ramazan'da tutulmak üzere, süresi, şartları, muhtevası ve hedefleri açısından bütün bir toplumu saran salih bir amel olarak farz kılmıştır. Bu ibadet ferdi olmakla beraber, aynı zamanda bütün Müslüman toplum tarafından aynı zaman ve sürede yapılması açısından birçok sosyal açılımlar getirmekte; birlik, beraberlik, yardımlaşma, kaynaşma duygularını pekiştirmekte, dolayısıyla sosyal yapıyı güçlendirmektedir.

2.c. Hac

İslam'da hac, Allah'a ibadet kastıyla belirli zamanda (Kurban bayramı arifesi) ihramlı olarak Arafat denilen kutsal mekânda vakfe yapmak, sonra Mekke'de bulunan Beytullah'ı (Kâbe) usulüne uygun ziyaret ve tavaf etmektir. Kurban bayramı dışında, Arafat'ta vakfe edilmeden yapılan Kâbe ziyaretine de umre denir (Bayyigıt, 1998, 32).

İslam’da Kâbe ve hac ibadetinin tarihi Hz. Âdem’e kadar dayanmakla beraber, Hz. İbrahim’den öncesi hakkında israiliyat dışında, Kur’an ve hadise dayanan sıhhatli bilgilere sahip değiliz. Kur’an Hz. İbrahim’in Kâbe’yi yapmakla görevlendirildiğini ve oğlu İsmail’le beraber Kâbe’yi inşa ettiklerini bildirir (Kur’an, Hac 22/26; Bakara 2/127). Kâbe’nin inşasından sonra Allah, Hz. İbrahim’e insanları hac için Mekke’ye çağırmasını emreder (Kur’an, Hac 22/27). Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, Cebail’in talimatı üzere, bölgede oturan Cürhümilerle birlikte hac yaptılar. Hz. İbrahim ve İsmail’den sonra bu ilk usul ve erkân birkaç asır böylece devam etmiş, Hz. İbrahim’den sonra gelen bütün peygamberler de hac etmişlerdir (Bayyığit, 1998, 35).

Cahiliye döneminde Yesrib’de müşrik Arapların Hac ve Umre’ye önem verdiklerini, bununla ilgili menasiki/kuralları yerine getirdiklerini birinci bölümde anlatmıştık. Yahudilere gelince; Yahudilerin kutsal kitaplarında hac farızasının olduğuna, Kudüs’te bulunan Beyti Makdis’i ziyaret edip mihrabın etrafında döndüklerine dair rivayetler olmasına rağmen, Medine Yahudilerinin böyle bir hac için İslam öncesi ve sonrasında Medine dışına çıkıp hacca gittiklerini bilmiyoruz.

Hac ibadeti, namaz, oruç ve zekât ibadetinden çok sonra hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber Hz. İbrahim’in tevhidi geleneğine uygun, kıyamete kadar da değişmeyecek olan hac menasikini/esaslarını, ilk ve son haccı olan “Veda Haccı”nda tespit ve talim buyurmuştur. Yüzyıllar boyu asli özellikleri korunarak devam edegelen hac, günümüzde de ömürde bir defa gitmeye imkân bulan milyonlarca Müslüman tarafından farz bir ibadet olarak ifa edilmektedir.

Hac, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bütün Müslümanların Mekke yakınlarındaki Mina ve Arafat düzlüklerinde toplanarak muhteşem bir cemaat halinde Kâbe’yi ziyarette bulunmalarıdır. Burası tam bir disiplinle, harem bölgesi kurallarına riayet etme yeridir. Burası mahşer gününün hatırlandığı, tevazu ve fedakârlık gösterilmesi gereken, renk ve rütbe farkının sona erdiği bir mekân ve makamdır.

Kureyşli müşrikler ekonomik olarak tam bir ticari gelir kapısı gördükleri hacca önem veriyor, Kâbe ile ilgili Sikaye, Rifade, Hicabe, Sidane gibi görevleri bir üstünlük nişanesi olarak devam ettiriyorlardı. Yine, tamamen şirke bulanmış İhram, Vakfe, Tavaif, Say ve Kurban gibi menasiki (hac ile ilgili ibadet rükünlerini) bir gelenek olarak ibadet maksadıyla yapıyorlardı. İslam dini hac ibadetinin merkezi olan Kâbe’yi bir müşrik tapınağı olmaktan çıkardı. Burada geleneksel olarak yapılan görev ve menasiki şirkten arındırarak Hz. İbrahim zamanında gerçekleşen asli/tevhidi fonksiyonlarına yeniden kavuşturdu.

2.d. Zekât

Cahili dönem Yesrib müşrik Araplarında zekât ve sadaka uygulamasını görmüyoruz. Genel olarak Yahudilikte Kur'an'da da bildirildiği üzere zekât uygulaması vardır (Kur'an, Bakara 2/83; Maide 5/12). Kitab-ı Mukaddes'te yıldan yıla mahsullerden ve sürülerden bir ondalık vermeleri emredilmektedir (Ateş, 1995, II, 280). Yesrib'de ise Yahudilerin Ahbarlarının tespit ettiği yıllık bir vergiyi onlara ödedikleri kaynaklarda zikredilmektedir. Bunun mahiyetini ve sarf şeklini bilmiyoruz.

Kur'an-ı Kerim infak etmeyi yani sadaka vermeyi ve Allah yolunda harcamayı devamlı tavsiye ederken, takva sahibi müminlerin namazlarını kılan ve infak eden kişiler olduğunu beyan eder. Zekât ibadetiyle ilgili: "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin (Kur'an, Bakara 2/43,83,110)" şeklinde emir vermektedir ki; namaz ibadetiyle, ruhi-manevi yöneliş sağlanırken, mali bir ibadet olan zekât ile de maddi yöneliş sağlanması hedeflenmektedir.

Zekât toplumsal dengenin sağlanmasında, bütün toplumun sosyal refaha yönelmesi için zenginden fakire gelirin aktarıldığı önemli bir ibadettir (Er, 1998, 169). Zengin-fakir arasında köprü kurulmasında, kaynaşmanın sağlanmasında çok büyük rol oynar. Zekât Kur'an-ı Kerim'de fakirin hakkı olarak nitelendirilmiştir. Zekâtı vermek hakkı gözetmek anlamına geldiği gibi, zengini hırs, tamah, mala aşırı meyil, bencillik ve cimrilik hastalıklarından kurtarır ve korur. Asr-ı saadette zekâtın ödendiği dönemlerde toplumda fakir kalmamış; ayrıca devlet de zengin hale gelmiştir.

Zekât verildiğinde paranın (sermayenin) stok edilmesi önlenmiş olur. Eldeki malın zekâtı verilmeyerek biriktirilmesi halinde toplumda ekonomik sıkıntı ortaya çıkaracağı aşikârdır. Kur'an bunu şiddetle reddetmekte olup cezasının ağır olacağını bildirmektedir:

"... Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: işte kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı! (Kur'an, Tevbe 9/34-35)".

Bahçedeki ağaçların budandığında daha gürlü olacağı gibi zekât da malları bereketlendirir. Cimriliği yok ederek toplum fertlerini cömertliğe sevk eder. İyiliğe fedakârlığa yönlendirir. Bir kimsenin değer vermediği maldan vermesi iyilikseverlik değildir:

"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir (Kur'an, Ali İmran 3/92)."

Zekât toplumda aşırı zenginler ve çok fakirler olarak aşırı uçlar halinde oluşacak bir tabakalaşmayı önleyerek, aralarında uçurumlar olan aşırı ekonomik

sınıfların doğmasını önler. Kısaca zekât Allah’ın mülkünde kendisine tasarruf hakkı verilmiş olan zengine gerçek görevini hatırlatan, fakiri de koruyup gözetilen insan ve hukuk merkezli bir sistemin ortaya koyduğu mali bir ibadettir.

Sonuç

İslam dini inanç ve ibadetleri genel olarak Mekke ve Medine toplumlarının yabancı olmadığı, bazılarını hala uyguladıkları kültürel unsurlardır. Kâbe’nin kutsallığı, hac, umre, tavaf, say, namaz, kurban gibi ibadetlerle; cömertlik, ırz-şeref, kabile dayanışması ve bağlılığı gibi siyasi; kısas, diyet, kurtuluş fidyesi, sünnet olma, evlilikte Mehir verme gibi hukuki ve sosyal uygulamalarla Hz. Peygamber bağ kurarak, bunları reddetmeden, kendi vahiy kültürüyle ayıklamaya tabi tutmuş bunlara yeni fonksiyonlar kazandırmıştır. Kısaca İslam hiç bilinmeyen bir inanç ve kültürle değil, bilineni tevhit yörüngesinde düzelten, tevhide aykırı ve düzelmeyecek olanı da reddedip kaldıran bir inanç sistemiyle gelmiştir.

Bütün bu ortak kültürel değerlere rağmen Hz. Peygamber ve tebliğ ettiği din, on üç yıllık bir dönemde Mekke’de kabul görmeyerek toplumdan dışlanmıştı. Mekkeliler, birçok kutsal değere sahip olmalarına rağmen, bütün semavi dinlerin iman esaslarından olan ve toplum hayatının sosyal-ahlaki düzeninin şekillenmesinde önemli bir role sahip ahiret ve Risalet inancından yoksun idiler.

Yesribliler ise çok kısa bir sürede İslam’ı kabul etmiş ve Peygambere kucak açarak onu baş tacı etmişlerdir. Yesribliler Mekkeliler gibi putperest olmalarına rağmen, semavi bir dinin mensubu olan Yahudilerden sosyal hayatın birçok alanında etkilendikleri gibi; özellikle onların öldükten sonra dirilme ve yeni bir peygamberin geleceğine olan (Ahiret ve Risalet) inançlarının yoğun etkisi altındaydılar. Bu sebeple bazı siyasi nedenleri saymazsak, onların yeni bir peygamberi ve dini kolayca kabullenmelerinde ehli kitap komşularının ve semavi bir dine yakın olmalarının etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber’in Medine toplumunda gerçekleştirdiği sosyal yapı, İslam’ın sadece bir inanış olmayıp, toplumsal yönünün güçlü olduğunu, mevcut yapılaraya göre şekillenmeyip, yapı ve kurumlar üzerinde değişim yapma dinamizmine sahip olduğunu göstermektedir. Bu özelliğiyle her çağda toplumsal hayatın bütün evrelerine uyum sağlayabilme yetenek ve kabiliyetindedir.

Hz. Peygamber Medine’de oluşturduğu yeni İslami sistemde, kurumların nesnelliği üzerinde durmamış, aile, iktisat, siyaset ve devlet gibi kurumların nesnel olan yapılarına işaret etmemiştir. Mesela ailenin çekirdek ya da geniş; ekonominin ferdiyetçi ya da devletçi; devlet yapısının monarşik ya da demokratik olması konusunda nesnel şekiller belirlememiştir. Bütün bu alanlarda biçimsel yapılar üzerinde durmaksızın insan fıtratına uygun adalet, eşitlik, dürüstlük,

doğruluk gibi temel ilkeleri belirleyerek, şekli yapılanmayı toplumsal şartlara bırakmıştır. Bu özelliğiyle de kıyamete kadar geçerli evrensel değerleri ve bu değerlerin geçerliliğini ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber insanları yeni bir biçimlenme üzere eğitip, donatırken buna bağlı olarak şehrin yapısı da değişmiş dönüşmüştür. Kültürel olarak değişip dönüşen Medine toplumu, devamlı artan nüfusuyla fiziki olarak da yepyeni mimari bir hüviyete kavuşmuştur. Önceden birbiriyle kavgalı, dargın, küskün kişi ve grupların barışıp kucaklaştığı gibi; ayrı ayrı kümeler halinde duran mahaller de, şehrin yeni mimari yapısında birbiriyle kaynaşarak, kucaklaşmıştır. Şehir merkezindeki Mescidi Nebi Cuma ve bayram namazları gibi toplu ibadetler için bir merkez olduğu gibi; merkezden uzak mahallelerdeki mescitler ve çeşitli eğitim kurumları toplu insan ilişkilerinin yoğun yaşandığı mekânlar olarak toplumda yerini almıştır.

Hz. Peygamber toplumun çekirdeği olan aileyi karşılıklı hak ve ödevlerin bilincinde, fıtrata uygun olarak sevgi ve saygı temeline dayalı sağlam bir yapıya kavuşturmuştur. Hukuk alanında uygulayarak gösterdiği adalet anlayışı, bütün insanlığa örnek olacak niteliktedir. Fert ve toplumun refahına, mutluluğuna yönelik bedeni, mali bütün ibadet ve ameller en güzel örnekleriyle uygulanarak olması gerektiği şekliyle Medine toplumunda örnek olarak gösterilmiştir. Bu arada insan zafiyet ve kusurlarına dayalı aykırı davranışlar beşeriyetin ve insan olmanın sonucudur. Esas olan toplumun genel eğilimi ve yapısıdır.

Sosyolojik olarak dün ve bugün toplumsal yaşamın bir realitesi ve gereği olan din, modernleşmenin ve modernitenin karşıtı bir inanç ve yaşayış olmadığı halde; geleneksel yapıdan modern yapıya yönelen toplumlarda din büyük bir sarsıntı geçirmektedir. Ayrıca sanayileşme, modernleşme ve kentleşme öncesi bir kültür ve uygarlık düzeni üzerine oturmuş bulunan dinin veya dini formların, yeni ve modern bir toplum düzeni, kültür ve uygarlık biçimine uyumu bir problem olarak görülmektedir.

Hâlbuki İslam, kabile asabiyetinin sosyal hayatın her safhasına hâkim olduğu, çatışmacı, parçaların birbirlerini tüketmek için çalıştıkları Yesrib toplumuna, ümmet ve millet gibi birliğe bütünlüğe dayalı yeni örgütlenme modeliyle çıkış ve kurtuluş yolları göstermiştir. İslam bu dinamik yapıyla bugün de, modern kirlerden arınmak, etnik çatışma ve kavgalara son vermek isteyen kavim, millet ve toplumlar için çıkış yolları gösterme dinamizmine sahiptir.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı Öğretim Üyesi.
- (**) Bu makale “Hz. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı” isimli doktora tezinin ikinci bölümünden özetlenmiştir.

Kaynaklar

- Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Komisyon, T.D.V.Yayınları, Ankara, 2012.
- Algül, Hüseyin, “Ensar”md., T.D.V.İ.A., C.XI, İstanbul, 1995.
- Ateş, Ali Osman, “Asr-ı Saadet’te Dinler ve Gelenekler”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Aydın, Mustafa, İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Bağdadi, Şihabüddin Ebu Abdullah Yakut, Mucemü’l-Buldan, Beyrut, Trz.
- Bayyigıt, Mehmet, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Bedr, Abdülbasit, et-Tarihu’s-Şamil li’l-Medineti’l-Münevvere, I-III, Medine, 1993.
- Behiy, Muhammed, el-Kur’an ve’l-Müctema, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976.
- Kur’an ve Toplum, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, Fütühu’l-Buldan, I-III, Kahire, 1956.
- Benna, Ahmed Abdurrahman, Fethu’r-Rabbani Mea Şerhi Buluğ’l-Emani, I-XXIV, Daru’l-Hadis, Kahire, Trz.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Bozkurt, Nebi, “Asr-ı Saadet’te Evler ve Ev Hayatı”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Camiu’s-Sahih/Sahihu’l-Buhari, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Buhl, Fr., “Medine”md., M.E.B.İ.A.
- Bulaç, Ali, “Asr-ı Saadet’te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Modern Ulus Devlet, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Cevziyye, İbn Kayyım, Zadü’l-Mead, Trc. Şükrü Özen, H. Ahmed Özdemir, Bilal Erkekli, I-VI, İklim Yayınları, İstanbul, 1988.
- Cüneydi, Ebu Said b. Muhammed b. İbrahim, Fezailü’l-Medineti’l-Münevvere, Medine, 1401H.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş’as es-Sicistani, es-Sünen, I-V, İstanbul, 1981.
- El-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî b. Esir, Camiu’l-Usul fi Ehadisi’r-Rasul, I-XI, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1983.
- Er, İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, I-II, Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Hodgson, Marshall G.S., İslam’ın Serüveni, I-III, Trc. Kurul, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- İbn Hacer, el-Askalani Ahmed b. Ali, Fethu’l-Bari Şerhu Sahihi’l-Buhari, I-XII, Beyrut, 1989.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, es-Siretü’n-Nebeviyye, I-V, Thk. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Daru’l-Hadis, Kahire, 1996.
- İbn İdris, Abdullah Abdülaziz, Müctemeu’l-Medineti fi Ahdi’r-Resul Sallallahü Aleyhi ve Sellem, Riyad, 1992.
- İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d ez-Zühri, et-Tabakatü’l-Kübra, I-IX, Beyrut, Trz.

- İbn Şebbe b. Ubeyde Ömer el-Basri, Tarihü'l-Medineti'l-Münevvere, Thk. Fehim Muhammed Şehtut, B.y.y., 1979.
- Kapar, Mehmet Ali, Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri, Esra Yayınları, İstanbul, 1993.
- Hz. Peygamber Döneminde Toplumsal Yapılanma ve Müslümanlararası İlişkiler, (Basılmamış Tez), Konya, 1997.
- Kettani, Muhammed Abdülhay, Hz. Peygamber'in Yönetimi/et-teratibü'l-idariyye, I-II-III, Trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990-1991-1993.
- Komisyon, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Köten, Akif, "Asr-ı Saadet'te Suffa Ashabı", "Asr-ı Saadet'te Eğlence ve Düşün", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, Tefhimü'l-Kur'an, I-VII, Trc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Müslim, b.Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri, Sahihu Müslim, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Reckendorf, H., "Ensar" md., M.E.B.İ.A., C.IV, İstanbul, 1945.
- Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi, I-XII, Trc. Ahmed Naim, Kamil Miras, D. İ. Bşk. Yay., Ankara, 1982.
- Savaş, Rıza, Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamberin Aile Hayatı ve Evlilikleri, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Semhûdî, Nureddin Ali b. Abdillâh, Vefâu'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa, I-IV, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1984.
- Serjeant, R.B., "Sözde "Medine Anayasası"nda Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi", Trc. Murat Çiftkaya, Bilgi ve Hikmet Dergisi, Sayı: 5, Kış-1994.
- Süheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman, er-Ravdu'l-Unuf, I-VII, Kahire, 1973.
- Şeriatî, Ali, İslam Sosyolojisi Üzerine, 2.Baskı, Trc. Kamil Can, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1980.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, I-XXX, Mısır, 1968.
- Uğur, Mücteba, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Umerî, Ekrem Ziya, Medine Toplumu, Trc. Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, 1992.
- Yakut, Ebu Abdillâh el-Hamevi, Mu'cemü'l-Buldan, I-V, Beyrut, Trz.